

IZBORI U REPUBLIKANSKOM RIMU: KANDIDIRANJE I GLASOVANJE

Prof. dr. sc. Ivana Jaramaz Reskušić *

UDK: 34(37)“509/ 27 pr. n. e“
342.8(37)“509/ 27 pr. n. e“

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: lipanj 2018.

Na temelju raščlambe pravnorelevantnih vrela, a slijedom činjenice da su se magistratski skupštinski izbori održavali svake godine tijekom gotovo pet stoljeća Rimske Republike te igrali ključnu ulogu u oblikovanju njezina političko-pravnog života, u radu se pokušavaju rasvijetliti dvije bitne točke cjelokupnog izbornog postupka. Tako se, nakon instruktivnih napomena o narodnim kao izbornim skupštinama, u prvom dijelu rada utvrđuju pravno-socijalno-ekonomske pretpostavke nužne za ostvarenje ius honorum pretendorum i način odnosno pravila zakonitog kandidiranja za neku od republikanskih magistratura. U drugom se dijelu rada iznosi tijek postupka izbora u mjerodavnim narodnim skupštinama, pri čemu se distingviraju s jedne strane proceduralne odrednice zajedničke centurijatskoj i tributskoj skupštini, a s druge strane specifičnosti u načinu glasovanja koje su – proizišle iz njihove različite utemeljenosti – rezultirale upadljivije izraženom nejednakošću biračkog (konstitucionalno jednakog) glasa rimskih građana prilikom izbora magistrata u centurijatskoj skupštini čak i nakon provedene strukturne racionalizacije.

Ključne riječi: Rimska Republika, izbori magistrata, comitia centuriata, comitia tributa, ius honorum pretendorum, glasovanje

I. UVODNE NAPOMENE O NARODNIM SKUPŠTINAMA

Skupštinski izbori magistrata – *de facto* najjačih ustavnopravnih čimbenika rimskog republikanskog uređenja – održavali su se u Rimu svake godine tijekom gotovo pet stoljeća Rimske Republike (509. – 27. g. pr. n. e.). Naime, s iznim-

---

* Dr. sc. Ivana Jaramaz Reskušić, profesorica Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trg Republike Hrvatske 14, Zagreb; ivana.jaramaz.reskusic@pravo.hr; ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4005-4030

kom diktatora i njihovih zamjenika, svi republikanski magistrati – višeg i nižeg ranga – bili su birani jednom godišnje¹ od strane punopravnih rimskih građana u jednoj od mjerodavnih narodnih skupština. Budući da su, zbog nedostatnosti i fragmentarnosti (nekolicine sačuvanih zakonskih tekstova te ponajvećma nepravni kasnorepublikanski) vrela, romanističke spoznaje o cjelovitom izbornom postupku – odvijao se u okolnostima onovremene neposredne demokracije s krajnje personaliziranom (pred)izbornom kampanjom bez iznošenja političkog programa² – još uvijek nepotpune i nekonzistentne, cilj je ovog rada pokušati doprinijeti rasvjetljavanju pravnorelevantnih pitanja povezanih s pretpostavkama i načinom kandidiranja te s glasovanjem u narodnim skupštinama.

Rimska Republika poznavala je četiri vrste narodnih skupština – s jedne strane bile su *comitia curiata*, *comitia tributa* i *comitia centuriata* kao skupštine cjelokupnog rimskog naroda (patricija i plebejaca) raspoređenog ili po kurijama ili po servijevskim centurijama ili po tribusima, a s druge strane bile su *concilia plebis* kao skupovi isključivo plebejaca raspoređenih po tribusima³ – od kojih su tri imale ulogu u izborima republikanskih magistrata (*magistratus populi Romani*). Naime, izborna se funkcija *concilia plebis* – kao specifičnog političkog tijela formiranog prema plemenskoj pripadnosti, a bez primjene cenzusa i zahtjeva određene dobi⁴ – odnosila samo na predstavnike plebsa

¹ Dakako, osim cenzora koji su bili birani u centurijatskim skupštinama svake pete godine; vidi Kunkel, W.; Wittmann, R., *Staatsordnung und Staatspraxis der Römischen Republik*, Absc. 2. *Die Magistratur*, München, 1995, str. 391 – 473; Lintott, A. W., *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford, 1999., posebice str. 115 – 120.

² Vidi *Demokratie in Rom? Die Rolle des Volkes in der Politik der römischen Republik*, ur. M. Jehne, Stuttgart, 1995., str. 1 – 129; Schuller, W., *Ambitus in der späten römischen Republik: Wahlbestechung oder Entscheidungshilfe?*, Jahrbuch für Europa – und Nordamerika – Studien, vol. 3, 1999., str. 185 – 197; glede (pred)izborne kampanje u Rimskoj Republici vidi *Quintus Tullius Cicero, Commentariolum petitionis*, Herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Günter Laser, Darmstadt, 2007., posebice str. 9 – 41.

³ Jedino vrelo koje svjedoči o distinkciji *comitia* – *concilia* jesu reci rimskog pravnika Lelija Feliksa (2. st.) koje citira njegov suvremenik, antikvar Aulo Gelije (*Noct. Att.* 15,27,3-4); vidi također *Ampelius*, 48; Liv. 39,15,11; glede prikaza romanističkog stava o razlikovanju dviju plemenskih skupština vidi Lintott, *op. cit.* u bilj. 1, str. 53 – 55.

⁴ Glede razlike između gradskog plebsa (građana slabijeg ili nikakvog */aerarii/* imovinskog stanja raspoređenih u četiri *tribus urbanae*) i seoskog plebsa (zemljoposjednika / *locupletes/* raspoređenih početno u 16, a od 241. g. pr. n. e. u 31 *tribus rusticae*), iz koje je proistjecala i glasačka premoć drugospomenutih prilikom istodobnog glasovanja, vidi Horvat, M., *Rimska pravna poviest*, Zagreb, 1943, str. 35 – 36, 63, 66; Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 559 – 566; Staccioli, R. A., *Le elezioni nell'antica Roma. Lotte politiche, duelli elettorali e candidati eccellenti di duemila anni fa*, Roma, 1996., str. 15.

(*magistratus plebeii*) – plebejske tribune (*tribuni plebis*) i njihove edilske pomoćnike (*aediles plebis*).⁵

Što se tiče kurijatske skupštine, koja je datirala još iz predetruščanskog razdoblja kraljevstva kao jedino tijelo putem kojega je narod mogao sudjelovati u vlasti centraliziranoj u rukama kralja (*rex*) i njegova vijeća (*senatus*), njezina uloga u kontekstu republikanskih izbora bila je svedena na mogućnost korekcije izbora magistrata provedenog u odgovarajućoj odnosno jednoj od preostalih narodnih skupština ili na puku aklamaciju izabranog magistrata.⁶

Comitia tributa bila je institucionalno manje važna⁷, ali krajem Republike politički vrlo važna narodna skupština koja je okupljala rimske građane prema plemenskoj pripadnosti⁸ odnosno zemljišnom bogatstvu.⁹ Naime, budući da se zbog mjesta sastajanja (Forum)¹⁰ te jednostavnije procedure

⁵ O navedenim plebejskim magistratima više vidi u: Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 54 – 55, 57; Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 474 – 477, 554 – 664; Vishnia, R. F., *Roman Elections in the Age of Cicero: Society, Government and Voting*, New York – London, 2012., str. 71, 73 – 75.

⁶ Cic. *De leg. agr.* 2,10,11-12; 2,11,26-27; 2,12,31. Glede opisane izborne funkcije kurijatske skupštine može se govoriti o drevnoj *lex curiata de imperio*, koja je u Ciceronovo doba predstavljala puku formalnost preživjelu samo zbog auspicija odnosno zadržavajući isključivo sakralno značenje (vidi također Cic. *Ad Fam.* 1,9,25; *Ad Att.* 4,17,2 i 18,4; Liv. 5,52,16; Aul. Gell. *Noct. Att.* 13,15,4), vidi Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 31 – 33, 46 – 47, 63; Magdelaine, A., *Note sur la loi curiate*, *Revue d'histoire du droit*, 1964., str. 198 – 199; isti, *Recherches sur l'imperium*, Paris, 1968., str. 5 – 35. Više o *comitia curiata* vidi u: Dosi, A., *Le istituzioni fra monarchia e repubblica*, *Vita e Costumi dei Romani Antichi*, 21, Roma, 1999., str. 18 – 19; ista, *Così votano i Romani. Il sistema elettorale*, *Vita e Costumi nel mondo Romano Antico*, 24, Roma, 2004., str. 6 – 8.

⁷ Ciceron je, u odnosu na centurijatsku skupštinu, naziva *comitia leviora* (*Pro Planc.* 7).

⁸ Detaljnije o karakteru, razvoju i geografskoj raspodjeli 35 rimskih tribusa u: Ross Taylor, L., *The Voting Districts of the Roman Republic. The Thirty-five Urban and Rural Tribes*. With updated material by J. Linderski, Ann Arbor, 2013.

⁹ Detaljnije o *comitia tributa* u: Ross Taylor, L., *Roman Voting Assemblies, from the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar*, Ann Arbor, 1966., str. 15 – 33, 60 – 61; Nicolet, C., *Le métier de citoyen dans la Rome républicaine*, Paris, 1976., posebice str. 305; Lintott, *op. cit.* u bilj. 1, str. 50 – 55; Dosi, *op. cit.* u bilj. 6, str. 11 – 13.

¹⁰ Tributske su se skupštine s *Comitium* najkasnije od 123. g. pr. n. e. (Plut. *G. Gracc.* 5; a prema Ciceronu *De amic.* 96; vidi također Varro *De re rust.* 1,2,9/ već od 145. g. pr. n. e.) preselile na *Forum*, da bi se isključivo radi provedbe izbora najkasnije od polovine 1. st. pr. n. e. odnosno od vremena J. Cezara počele sastajati na *Campus Martius* (vidi Cic. *Ad Att.* 4,16,8), ogromnom prostoru izvan *pomerium* koji je mogao primiti najviše 70.000 glasača. Detaljnije u: Ross Taylor, *op. cit.* u bilj. 9, str. 34 – 58; Nicolet, *op. cit.* u bilj. 9, str. 340 – 341; Lintott, *op. cit.* u bilj. 1, str. 46 i bilj. 30;

glasovanja¹¹ na tribuskoj skupštini češće pribjegavalo zakonodavnom i sudbenom odlučivanju, njezina izborna funkcija obuhvaćala je provedbu izbora samo nižih magistrata (*magistratus patricii minores*) – kurulskih edila (*aediles curules*), kvestora (*quaestores*), vojnih tribuna (*tribuni militum comitiati*), vigintisexvira te nekih izvanrednih magistrata.¹²

Međutim, u kontekstu izbora magistrata cjelokupnog rimskog naroda najvažnija, najautoritativnija i najsloženija (a prema Ciceronovim riječima i najlegitimnija¹³)¹⁴ bila je centurijatska skupština. Naime, *comitia centuriata* – prema predaji pripisana pretposljednem kralju Serviju Tuliju, a utemeljena (od prve polovice 5. st. pr. n. e.) na imovinskom cenzusu svih rimskih građana kao potencijalnih vojnika¹⁵ – birala je više magistrature kurulskog ranga (*magistratus maiores*) s *ius imaginum*: s jedne strane magistrature *cum imperio* – *consules* koji su bili nositelji vrhovne vojničke, građanske i upravne vlasti te *praetores* koji su rukovodili pravosuđem, a s druge strane *censores* koji su obavljali popis rimskih građana i procjenu njihove imovine.¹⁶ Smisao je sustava bio u tome da stanovništvo bude razdijeljeno u vojno-političke *centuriae*¹⁷ na osnovi *census*, odnosno imovinskog statusa – zemljišnog bogatstva i pokretne imovine, tj. prihoda – sukladnog pripadnosti jednoj od pet cenzusnih klasa. Tako je tijekom cjelokupnog republikanskog razdoblja bilo ukupno 193 centurije, od kojih je svaka predstavljala samostalnu izbornu jedinicu koja bi u završnici izbora davala samo jedan glas. Pritom valja istaknuti

Dosi, *op. cit.* u bilj. 6, str. 20 – 22; Bujuklić, Ž., *Forum Romanum. Rimska država, pravo, religija i mitovi*, Beograd, 2005., str. 184 – 191.

¹¹ Vidi *infra*.

¹² Detaljnije o *magistratus patricii minores* u: Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 474 – 553; Lintott, *op. cit.* u bilj. 1, str. 129 – 144; Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 71 – 76.

¹³ Cic. *Post red. in Sen.* 10,27: ... *comitis centuriatis quae maxime maiores comitia iusta dici haberique voluerunt.*

¹⁴ Cic. *De leg.* 3,4,11; 19,44 (posebice jasno izraženo je riječima: ... *ferri de singulis nisi centuriatis comitiis noluerunt; discriptus enim populus censu, ordinibus, aetatibus plus adhibet ad suffragium consilii quam fuse in tribus convocatus.*)

¹⁵ Vidi Liv. 1,42,5; 1,43,1-8; 1,43,10; Dion. Hal. *Antiq. Rom.* 4,16-17; 4,19,2-3; 4,20,3-5; 4,21,1-2; 7,59,2-8; usp. Cic. *De re publ.* 2,22,39-40.

¹⁶ Detaljnije o prirodi i zajedničkim obilježjima njihove vlasti te posebnim ovlastima svake od navedenih magistratura u: Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 46 – 57; Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 294 – 509; Lintott, *op. cit.* u bilj. 1, str. 94 – 120; Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 64 – 71, 76-9.

¹⁷ Rimljani su ponekad rabili naziv *exercitus* (otuda i naziv *exercitus urbanus* za skupštinu), npr. Varr. *De ling. Lat.* 6,88; Liv. 39,15,11; Aul. Gell. *Noct. Att.* 15,27,5; Macr. *Sat.* 1,16,15; Serv. *Exp. in Aen.* 8,1.

da je u razdoblju između 241. g. i najranije 221. g., a najkasnije 215. g. pr. n. e.¹⁸ – povezivanjem centurija s novom zemljišnom (premda i osobnom) podjelom rimskih građana utemeljenom na 35 plemena¹⁹ – bila provedena restriktivna strukturna reorganizacija centurijatske skupštine. Točnije rečeno, smanjen je dotadašnji broj centurija prve cenzusne klase sa 80 na 70 centurija, od kojih su svakom plemenu bile, prema starosnom kriteriju, dodijeljene po dvije centurije, jedna za *iuniores* (građane od navršene 17. do navršene 45. godine koji su služili u djelatnoj vojsci), a druga za *seniores* (građane od navršene 46. do navršene 60. godine koji su bili pričuva).²⁰ Premda su na taj način glasovi građana druge cenzusne klase prvi put u republikanskoj povijesti bili nužno potrebni za postizanje odlučujuće većine prilikom magistratskih izbora²¹, nedvojbenim ostaje da su građani s manjom (ili nikakvom) imovinom i nakon provedene reforme imali manju (ili nikakvu) političku težinu.²²

¹⁸ Vidi Lintott, *op. cit.* u bilj. 1, str. 57 –60; Dębirski, A.; Misztal-Konecka, J.; Wójcik, M., *Prawo rzymskie publiczne*, Warszawa, 2010., str. 33; Nótári, T., *Izborni sistem i izborna kampanja u starom Rimu*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 2011./2012., str. 510; Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 32 – 33, 95.

¹⁹ O plemenima kao konstitutivnom elementu glasačke jedinice u centurijatskoj skupštini vidi Cic. *Phil.* 11,18; *Pro Planc.* 49 *ad fin.*; o dvama seoskim posljednje formiranim plemenima vidi Liv. *Per.* 19; glede razvoja odnosno povećanja broja rimskih plemena vidi više u: Ross Taylor, *op. cit.* u bilj. 8, posebice str. 4 – 7, 108 – 118.

²⁰ U debati o političkoj prirodi reorganizacije A. Jakobson (*Dionysius of Halicarnassus on a democratic change in the centuriate assembly*, *Scripta Classica Israelica*, vol. 12, 1993., str. 139 – 155) u njoj vidi demokratizaciju odlučivanja u centurijatskim skupštinama odnosno gubitak mogućnosti samoodlučivanja o ishodu glasovanja, a Lintott (*op. cit.* u bilj. 1, str. 60) i H. Mouritsen (*Plebs and Politics*, Cambridge, 2001., str. 18 – 37) drže da je politička moć – uz svojevrstnu racionalizaciju utemeljenja (kako centurijatske tako i tributske skupštine), ali bez promjene obrasca glasovanja – i dalje ostala u rukama iste, starošću obojene, imovinske elite.

²¹ O tome eksplicitno Cic. *De re publ.* 2,22,39; vidi također *Phil.* 2,82.

²² Vidi Cic. *De re publ.* 1,31,47; usp. Nicolet, *op. cit.* u bilj. 9, str. 81 – 83; 419; slično Ross Taylor, L., *Party Politics in the Age of Caesar*, Berkeley, 1949., str. 57; Wiesman, T. P., *New Man in the Roman Senate 139 B.C. – A.D. 14*, Oxford, 1971., str. 125; Gruen, E. S., *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley, 1974., str. 122; Lintott, A., *Electoral bribery in the Roman Republic*, *The Journal of Roman Studies*, vol. 80, 1990., str. 11. *Contra* vidi Jakobson, A., *Petitio et largitio: popular participation in the centuriate assembly of the Late Republic*, *The Journal of Roman Studies*, vol. 82, 1992., str. 32 – 52.

II. KANDIDATURA (*PROFESSIO*) I NJEZINE PRETPOSTAVKE

Što se tiče pretpostavki potrebnih za obavljanje dužnosti bilo kojeg *magistratus populi Romani*, vrela sugeriraju da sve do početka 2. st. pr. n. e. nisu postojala – osim punopravnog rimskog građanstva, muškog spola i vojničkog iskustva – stroga pravila o magistratskoj karijeri. Naime, s jedne strane, tek je od *leges Liciniae Sextiae* (367. g. pr. n. e.) plebejcima postala dostupna konzulska dužnost, a uskoro i ostale magistrature cjelokupnog rimskog naroda²³, a s druge se strane od druge polovine 3. st. pr. n. e. počelo inzistirati na određenim pravilima – magistratska je karijera morala započinjati s kvesturom, morao je proteći najmanje jednogodišnji interval između obnašanja pojedinih magistratura, morao se izbjegavati reizbor (*iteratio*), a pretura je postala pripremni stupanj za konzulat²⁴ – koja su s tzv. *leges annales*²⁵ konačno dorađena kako bi se zadovoljilo

²³ Tako je kurulski edilitet bio pristupačan plebejcima već 365. g. pr. n. e. (vidi *P. Cornelius Scipio*), a već 356. g. bio je izabran *C. Marcius Rutilus* kao prvi plebejski diktator, da bi isti 351. g. bio izabran kao prvi plebejski cenzor (vidi *lex Publilia Philonis* /339. g./, kojom je bilo određeno da jedan cenzor mora, a drugi može biti plebejac – 131. g. prvi su put oba cenzora /*Q. Caecilius Q. i Q. Pompeius A.*/ bili plebejci), a 337. g. bio je izabran *Q. Publilius Philo* kao prvi pretor plebejac; vidi Broughton, T. R. S., *The Magistrates of the Roman Republic*, vol. I, New York, 1951., str. 115, 123, 127, 139, 500; usp. Rotondi, G., *Leges publicae populi Romani*, Milano, 1912., str. 217 – 218; Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 45; Bleicken, J., *Lex publica. Gesetz und Recht in der römischen Republik*, Berlin – New York, 1975., str. 85 – 87; Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 66.

²⁴ Premda su za vrijeme hanibalskog rata postojala odstupanja od tih pravila, sa sigurnošću se može reći da su od 196. g. pr. n. e. – uz izuzetak starijeg Scipiona Afričkog – samo bivši pretori dospijevali do konzulata; vidi Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 7, 43 – 44.

²⁵ Premda vrela o tim zakonima pokatkad govore u množini i bez individualiziranja (*Cic. Phil.* 5,47; *De leg.* 3,9; Paul. prema *Fest.* str. 25 /ur. Lindsay;/; *Ov. Fast.* 5,65-66), u romanističkoj su znanosti poimenično poznati: jedna *rogatio Pinaria annalis* (181. g. pr. n. e.) koja je predviđala produljenje intervala između preture i konzulata na najmanje dvije godine; zatim *lex Villia annalis* (180. g. pr. n. e.) – koja je prema Livi-jevu izvještaju (40,44,1) bila prvi zakon koji za obnašanje magistratura cjelokupnog rimskog naroda propisuje minimalnu starost, pri čemu Kunkel – Wittmann (*op. cit.*, str. 45 – 46) drže da glede njegova daljnjeg sadržaja vrelima nije potkrijepljena – premda u romanistici isticana (vidi Mommsen, T., *Römisches Staatsrecht*, Graz, 1955. /repr. izd. 1887./, I, str. 527 – 529; Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 49) – pretpostavka o postojanju odredbe o dvogodišnjem intervalu, kao i one o slijedu kvestura – pretura – konzulat; i, konačno, Sulin (81. g. pr. n. e.) reformatorski zakon koji, prema Apijanovu izričitom svjedočanstvu (*Bell. civ.* 1,100,466) nedvojbeno propisuje spomenuti *cursus honorum* kvestura – pretura – konzulat, ali s produženim, desetogodišnjim intervalom između kvesture i preture potrebnim za stjecanje upravno-vojničkog

političko-vojne aspiracije manje uglednih rimskih obitelji, a posebice republikanski poredak zaštitilo od neiskustva mladih kandidata.²⁶ Premda je *lex Villia annalis* (180. g. pr. n. e.) bio prvi zakon koji je propisao minimalnu starost potrebnu za obnašanje magistratura²⁷, tek na temelju Ciceronovih svjedočanstava – promatranih u poveznici s jedne strane s Polibijevim tvrdnjama o obvezatnom sudjelovanju u deset godišnjih vojnih pohoda kao uvjetu obnašanja magistratskih dužnosti²⁸, a s druge strane s Apijanovim izričitim svjedočenjem o Sulinu zakonu (81. g. pr. n. e.), prema kojemu su samo bivši kvestori tek nakon desetogodišnjeg intervala mogli postati pretori, a konzulima postati samo bivši pretori²⁹ – možemo rekonstruirati kasnorepublikanski redoslijed obavljanja magistratura (*cursus honorum*) odnosno utvrditi zakonski utemeljene pravne kvalifikacije potrebne magistratskom kandidatu. Uzmemo li pritom u obzir uz pravne i običajnim putem oblikovane ekonomsko-socijalne zapreke koje oduzimaju *ius honorum pretendorum*, proizlazi da se jedino punopravni rimski građanin³⁰, tjelesno zdrav sin slobodno rođenog oca³¹,

---

iskustva te političke zrelosti (vidi također Astin, A. E., *The Lex Annalis before Sulla*, Bruxelles, 1958.; Bleicken, *op. cit.* u bilj. 23, str. 175 – 157, 497 – 498; Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 83).

²⁶ Vidi Cic. *Phil.* 5,47.

²⁷ Vidi Liv. 40,44,1; glede pretpostavke da je prema *lex Villia annalis* kandidat za kvesturu morao imati barem 27 godina, vidi Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 49 – 50; Romac, A., *Rječnik rimskog prava*, Zagreb, 1975, s. v. *ius honorum*, str. 266.

²⁸ Vidi Polyb. *Hist.* 6,19,5; vidi također *infra* bilj. 37.

²⁹ Vidi App. *Bell. civ.* 1,100,466; vidi *supra* bilj. 24.

³⁰ Tako vrela svjedoče o indirektnom proglašenju ništavosti izbora dvaju odbjeglih robova (*Vibius Maximus* i *Barbatius*, vidi Dio. Cass. 48,34,5; App. *Bell. civ.* 5,31,120; Hieron. *Chron. ad ann.* 41) koji su se krajem Republike prijevarom domogli magistratura. A što se tiče pripadnika pripajanih naroda kojima je Rim (posebice tijekom 4. i 3. st. pr. n. e.) dodjeljivao *civitas sine suffragio*, samo Fest (s. v. *municeps*, str. 117 / ur. Lindsay/) izričito svjedoči da oni nisu imali pravo obnašati magistratske dužnosti (*ius honorum*); vidi detaljnije u: Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 92 – 97; Urban, R., *Wahlkampf im spätrepublikanischen Rom. Der Kampf um das Konsulat*, Geschichte Wissenschaft und Unterricht, vol. 10, 1983., str. 607.

³¹ Glede potpune isključenosti žena vidi Ulp. u D. 50,17,2pr. Za odobrenje magistratske kandidature jednog punopravnog Rimljanina tražio se dokaz o dvama slobodno rođenim (*ingenui*) precima. Naime, oslobođenima i njihovim potomcima prvog stupnja – unatoč pravu glasa u gradskom plemenu – nisu bile dostupne magistrature cjelokupnog rimskog naroda (Liv. 4,3,7; Cic. *Pro Cluent.* 132; Horac. *Sat.* 1,6,20; vidi Mommsen, *op. cit.* u bilj. 25, str. 459). A uzimajući u obzir način obavljanja magistratskih dužnosti (posebice vojničkih), Kunkel – Wittmann (*op. cit.* u bilj. 1, str. 55 – 56 i bilj. 6a) pretpostavljaju da su barem sljepoća, paraliza, gluhoća i nijemost bile zapreke za magistratsku kandidaturu.

nekažnjavan³² i častan³³, koji nije vrhovni svećenik³⁴, ali ni obrtnik ili najamni radnik³⁵, a raspoláže imovinom dostatnom za konjanika viteza (procijenjena na više od 100 tisuća asa)³⁶ i udovoljava zahtjevu za desetogodišnjom aktivnom

³² Premda je kazneno oduzimanje *ius honorum pretendorum* izričito predviđeno u zakonima o *crimen ambitus* (vidi Jaramaz Reskušić, I., *Ambitus: izborna korupcija u Rimskoj Republici*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 22, br. 1, 2015., str. 290 – 307) te u *lex Iulia de vi* (vidi Marc. u D. 48,7,1pr.), činjenice s jedne strane da je *lex Iulia municipalis* (kao preslika prakse samog Rima) generalno propisala da ni municipalnim magistratom ni dekurionom ne može postati osoba koja bi u svojem rodnom gradu bila osuđena u nekom *iudicium publicum* (vidi redak 119), a s druge strane da su smrtna kazna, doživotni progon, kao i kazna isključenja iz Senata i/ili gubitka *ius suffragii* faktički onemogućavale magistratsku kandidaturu, upućuju na zaključak da su svi kazneni kasnorepublikanski zakoni direktno ili indirektno rezultirali oduzimanjem prava na magistratsku kandidaturu; usp. Jaramaz Reskušić, I., *Kaznenopravni sustav u antičkom Rimu*, Zagreb, 2003., str. 111 – 116, 153 – 170; slično vidi u: Licandro, O., *Candidature e accusa criminale: strumenti giuridici e lotta politica nella tarda repubblica*, Index, vol. 25, 1997., str. 447 – 471.

³³ Premda *nota censoria* nije rezultirala gubitkom *ius honorum pretendorum* (Cic. *Pro Cluent.* 120; vidi također Mommsen, *op. cit.* u bilj. 25, str. 489), osuda u građanskom sudskom postupku koja je povlačila infamiju (vidi Cic. *Pro Cluent.* 119-120; *Q. Rosc.* 16; *Pro Sull.* 32), zajedno s brojnim činjeničnim stanjima koja su smatrana nečasnim ponašanjem, predstavljali su – običajnim putem utemeljene (a s *lex Iulia municipalis* čak i kodificirane, vidi retke 110-117) – zapreke magistratskoj kandidaturi; usp. Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 58 – 59.

³⁴ Za razliku od *rex sacrorum*, *flamen Dialis* susrećemo već na prijelazu 3. u 2. st. pr. n. e. kao obnašatelja magistratura (Plut. *Quaest. Rom.* 113; Serv. *Aen.* 8,552), a glede *flamen Quirinalis* i *flamen Martialis* drži se da nikada nisu bili isključeni iz političkih dužnosti ili da su im magistrature bile dopuštene još prije, vidi Bujuklić, *op. cit.* u bilj. 10, str. 246 – 249, 464 – 465.

³⁵ Sukladno stavu Rimljana prema kojemu je ručni rad niže vrste (tzv. *operae illiberales*) bio nedostojan za slobodnog građanina (vidi Paul. *Sent.* 2,18,1; glede razlike u odnosu prema *artes liberales* vidi Cic. *De off.* 1,42,150-1; Sen. *Ep.* 88,17 i 21; usp. Šarac, M., *Mandatum u rimskom pravu*, Split, 2011., str. 293 – 341), razumljivom je ne samo činjenica da je bio zabranjen pristup magistraturama (odnosno odbijena kandidatura, vidi *lex Iulia municipalis*, reci 104-105) osobama koje bi se (bez obzira na društveno podrijetlo) bavile obrtom ili najamnim radom tijekom svoje kandidature nego i činjenica da bi osoba (pa čak i njezin sin) koja se prije kandidature bavila naplatnim poslovima imala slabe izgledе za ostvarenje magistratske karijere (usp. Mommsen, *op. cit.* u bilj. 25, str. 470). Indirektan su dokaz svjedočanstva o pisaru Gn. Flaviju koji je bio izabran ne samo za plebejskog tribuna (305. g. pr. n. e.) nego i za senatora te kurulskog edila (304. g. pr. n. e.); vidi Pomp. u D. 1,2,2,7; glede ostalih vrela vidi Broughton, *op. cit.* u bilj. 23, str. 168; II, str. 565.

³⁶ Vidi Cic. *Pro Planc.* 15; *Pro Sest.* 97; usp. Polyb. *Hist.* 2,24,3-15. Romanističke analize – a posebice činjenica da su *homines novi* do Ciceronova konzulstva samo 15

vojnomo službom (ili 10 izbornih kampanja)³⁷ mogao s navršenih 30 godina kandidirati za obavljanje kvesture, a nakon desetogodišnjeg intervala – tijekom kojega je mogao obavljati dužnost edila³⁸ ili tribuna³⁹ – odnosno s navršenih 40 godina postati pretor, sa 43 godine konzul, a zatim i cenzor.⁴⁰

Ritual samog kandidiranja za republikanske magistrature oblikovao se postupno, uglavnom običajnim putem te praćen brojnim iznimkama uvjetovanim burnim vojno-političkim okolnostima⁴¹, a zakonski je rok kandidature s odgo-

puta osvojili konzulsku magistraturu – potvrđuju da je navedeni konjaničko-viteški cenzus bio dostatan samo za osvajanje nižih magistratura; vidi Dosi, *op. cit.* u bilj. 6, str. 72 – 75; usp. Gelzer, M., *Die Nobilität der römischen Republik*, Kleine Schriften, I, Wiesbaden, 1962., str. 28 – 29; Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 59 – 60.

³⁷ Vidi Polyb. *Hist.* 6,19,1-2; 6,19,5; vidi također *lex Iulia municipalis*, reci 91-93; vidi *supra* bilj. 27. Premda su zabilježeni izuzeci u slučajevima iznimno uspješnih ratnika (vidi Liv. 25,2,6-8 /Kornelije Scipio, 213. g. pr. n. e. izabran za kurulskog edila/; Liv. 7,26,2; Cic. *Phil.* 5,48 /M. Valerije Korvo, 349. g. pr. n. e. za vojnog tribuna/; Liv. 3,38,1 /F. M. Rulijan, 322. g. pr. n. e. za konzula/; Liv. 9,28,8 /P. Decije Mus, 312. g. pr. n. e. za konzula/; usp. Broughton, *op. cit.* u bilj. 23, str. 129; 149 – 50; 159; 263 –264), navedeno pravilo održalo se sve do Sulina doba te se ne nalazi u vrelima posljednjeg stoljeća Republike.

³⁸ Štoviše, s aspekta socijalnih pretpostavki potrebitih za uspješnu kandidaturu (vidi Dosi, *op. cit.* u bilj. 6, str. 46 – 66) kurulski je edilitet bio posebice poželjan jer je nudio priliku da se u kontekstu *cura ludorum* sjajnom organizacijom igara i svečanosti – i to vremenski što je moguće bliže kandidaturi za pretora – pridobije naklonost birača te stekne veći društveni ugled; vidi Cic. *Pro Planc.* 51.

³⁹ Plebejski je tribunat, međutim, tek u razdoblju principata postao – u alternaciji s dužnostima kurulskih i plebejskih edila – stupnjem *cursus honorum* između kvesture i preture (vidi App. *Bell. civ.* 1,21,90; 1,100,467; usp. Mommsen, *op. cit.* u bilj. 25, str. 473 i bilj. 4, str. 553 i bilj. 5; Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 49 – 50 i bilj. 53).

⁴⁰ Vidi Cic. *Phil.* 5,48; vidi također *De off.* 2,59; *De leg. agr.* 2,3; *Brut.* 323. Usp. Mommsen, *op. cit.* u bilj. 25, str. 477 – 572; Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 49 – 50; Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 43 – 64; Staccioli, *op. cit.* bilj. 4, str. 24; Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 64, 83 – 84. Premda su se propisi tzv. *leges annales* održali na snazi do kraja Republike, vrela svjedoče o četirima protuzakonitim, a uspješnim konzulskim kandidaturama: 147. g. pr. n. e. *Scipio Africanus Aemilianus* (vidi App. *Pun.* 112; usp. § 84; *Rhet. ad Her.* 3,2), 82. g. *C. Marius* (vidi Liv. *Per.* 86-88), 70. g. *Cn. Pompeius Magnus* (vidi Cic. *Phil.* 5, 56-7) i 44. g. Cezarov zet *P. Cornelius Dolabella* (vidi Cic. *Phil.* 2,79-80; 2,82-3); glede ostalih vrela vidi Broughton, *op. cit.* u bilj. 23, str. 463; vol. II, str. 65 – 66, 126, 317.

⁴¹ Glede slučajeva izbora u odsutnosti (*in absentia*), uključujući i slučajeve uzurpacije odnosno protupravne kontinuirane konzulske magistrature (npr. gotovo neprekinuti slijed šest Marijevih konzulata, od kojih su tri /104., 102. i 101. g. pr. n. e./ ostvarena izborom *in absentia*) vidi Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 65 – 70; usp. Broughton, *op. cit.* u bilj. 23, str. 558, 567, 570 – 571.

varajućim zahtjevima posvjedočen tek krajem Republike – prvi put povodom Katilinine (66. g. pr. n. e.), a potom i Cezarove (59. g. pr. n. e.) kandidature za konzulat – te u bitnom nepromijenjen živio do ranog Principata.⁴² Naime, rimski građanin koji je namjeravao biti izabran za neku od rimskih magistratura morao je tijekom *dies legitimi* – odnosno od dana kad bi magistrat imenovan za rukovođenje izborima objavio edikt o njihovu održavanju s točnim terminom izbora pa do završetka trećeg sajamskog dana koji bi prethodio danu glasovanja u narodnoj skupštini⁴³ – narodu neformalno okupljenom na *contio* iznijeti (*profiteri*) svoju kandidaturu za konkretnu magistratsku dužnost.⁴⁴

Premda se u romanistici *professio* kandidata sasvim općenito tumači kao formalna izjava dana magistratu imenovanom za rukovođenje izborima na temelju koje bi on – nakon provjere podobnosti odnosno isključenja nekvalificiranih kandidata – zaključio te objavio listu magistratskih kandidata za koje bi se zatim moglo valjano glasovati u mjerodavnoj narodnoj skupštini⁴⁵, malobrojna relevantna vrela u tom smislu nisu izričit dokaz, a ponajprije nije posvjedočeno da bi se *professio* kandidata upućivala rečenom magistratu⁴⁶, a ni to da bi on s

⁴² Glede Katiline vidi Sall. *Catil.* 18,3; Ascon. str. 89 /*recog.* Clark/; glede Cezara vidi Suet. *Iul.* 18,2; Dio. Cass. 37,54,1-2; App. *Bell. civ.* 2,8,28-30; Plut. *Caes.* 13,1,2; Cic. *Epist.* 16,12,3.

⁴³ Glede *trinundinum* u općeprihvaćenom trajanju od 24 dana vidi *infra*; usp. Lintott, A. W., *Trinundinum*, *Classical Quarterly*, vol. 15, 1965., str. 281 – 285; Bujuklić, *op. cit.* u bilj. 10, s. v. *mundinae*, str. 401 – 402.

⁴⁴ Glede izraza *profiteri* u smislu javnog iznošenja kandidature vidi Cic. *De leg. agr.* 2,29; Sall. *Catil.* 18,3; Ascon. str. 89 (*recog.* Clark); Liv. 7,22,7; 26,18,5; 26,18,7; Vell. 2,92,3-4; Tac. *Ann.* 1,81,2; glede primjene izraza *professio* u tom značenju vidi *lex Malac.* c. 51; App. *Bell. civ.* 1,21,88,90; 2,5; 2,8,28-30; Plut. *C. Gracch.* 8,2; *Sull.* 5,1; *Caes.* 13,1; *Aem. Paul.* 3,1; Dio. Cass. 37,54,3; 39,27,3; 40,56,1.

⁴⁵ Tako Mommsen, *op. cit.* u bilj. 25, str. 471 – 472, 501 – 503; Staveley, E. S., *Greek and Roman Voting and Elections*, London, 1972, str. 146 – 149; Schulard, H. H., *Roman Politics 220 – 150 B.C.*, Oxford, 1973., str. 18; Rilinger, R., *Der Einfluß des Wahlleiters bei den römischen Konsulwahlen von 366 bis 50 v. Chr.*, München, 1976., str. 63 – 69; Càssola, F.; Labruna, L., *I consoli, Lineamenti di storia del diritto romano*, Milano, 1989., str. 128 – 129; slično Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 107 – 108.

⁴⁶ Premda Askonije (str. 89 /*recog.* Clark/) svjedoči o Katilininoj konzulskoj *professio* za 65. g. pr. n. e., pitanje koje je pred *principes civitatis* postavio konzul L. Volkanije Tul značilo je traženje savjeta u slučaju ako se zloglasni Katilina doista pojavi kao kandidat na izborima, a ne davanje upute za ponašanje prema njegovoj već izvršenoj kandidaturi. Slično tome *profiteri* u Velejevu svjedočanstvu (*Hist. Rom.* 2,92,3-4) – prema kojemu je konzul S. Saturnin imenovan za vođenje izbora (19. g. pr. n. e.) zabranio kandidaturu (*profiteri vetuit*) nekolicini nedostojnih kvestorskih kandidata te im u slučaju neodustajanja zaprijetio svojim konzulskim ovlastima na dan izbo-

pomoću svoje službene liste kandidata ispitivao rezultate izbora pojedinih izbornih jedinica.⁴⁷ Smatramo, naime, da u relevantnim vrelima izraze *nomen non accipere*⁴⁸ i *rationem non habere*⁴⁹ – a sukladno ovlasti magistrata koji rukovodi izborima da odbije renuncirati od naroda izabranog kandidata⁵⁰ – ne bi trebalo tumačiti kao mjere odbijanja prijave i/ili neuvrštavanja u kandidacijsku listu koje bi magistrat imenovan za rukovođenje cjelokupnim izbornim postupkom proveo prije samog čina glasovanja, nego kao manifestacije njegovih ovlasti da zbog nekvalificiranosti kandidata u prvom slučaju prilikom prijave *rogatores* o izabranima u pojedinoj izornoj jedinici (plemenu ili centuriji) odbije prihvatiti njihov izbor, a u drugom slučaju prilikom konačnog glasovanja ne uzme u obzir glasove za takvog kandidata.⁵¹ Uzmemo li uz to u obzir s jedne strane činjenicu da je s *lex Caecilia Didia de legum latione* (98. g. pr. n. e.) bilo propisano da se tijekom triju sajamskih dana obznanjuje sadržaj zakonskih prijedloga (*promulgatio*) o kojima se zatim glasuje u narodnim skupštinama⁵², s druge strane Makrobijevo svjedočanstvo o drevnom običaju prema kojemu bi se kandidati u sajamske

---

ra, a kandidatu M. Egnaciju Rufu pod prisegom zajamčio da ga neće renuncirati čak i ako ga narod izabere za konzula – ne bi značilo jednokratni akt odnosno formalnu izjavu o kandidaturi danu magistratu, nego kandidatovu radnju (vjerojatno opetovanu) očitovanja o natjecanju za odgovarajuću magistratsku dužnost poduzimanu u javnosti odnosno pred neformalno okupljenim građanima (slično Ciceronovu *Epist.* 16,12,3/ značenju izraza *petere*).

- ⁴⁷ Tako na temelju Cic. *De orat.* 2,260 (vidi Mommsen, *op. cit.* u bilj. 25, vol. III, str. 409; Ross Taylor, *op. cit.* u bilj. 9, str. 154 bilj. 31), a na temelju App. *Bell. civ.* 1,14,58 (posebice vidi D. C. Earl, *Appian b. c. 1,14 and "Professio"*, *Historia*, vol. 14, 1965., str. 324 – 332).
- ⁴⁸ Vidi Liv. 9,46,2; 10,15,10; 27,6,5; 39,39,5-6; 39,39,12; Cic. *Brut.* 55; *lex Urson.* c. 101; Aul. Gell. *Noct. Att.* 7,9,3.
- ⁴⁹ Vidi Liv. 3,64,5; 4,6,12; 4,7,9; 6,37,4; 7,22,8; 10,15,10-11; 25,2,6; 27,6,5; 39,39,3-4; Cic. *Epist.* 16,12,3; *Brut.* 224; Ascon. str. 89 (*recog.* Clark); *tab. Heracl. reci* 132-3; *lex Malac.* c. 54.
- ⁵⁰ Vidi Val. Max. 3,8,3; Vell. Pat. 2,92,1-5; *tab. Heracl. reci* 132-3; *lex Urson.* c. 101; glede ovlasti predsjedavajućeg magistrata vidi Licandro, *op. cit.* u bilj. 32, posebice str. 447; glede *renuntiatio* vidi *infra*.
- ⁵¹ Tako Häfele, U., *Historische Interpretationen zum Panegyricus die jüngeren Plinius*, Diss. phil. Freiburg, 1958, str. 91 – 98; Hall, U., *Appian, Plutarch and the tribunician election of 123 B. C.*, *Athenaeum*, vol. 50, 1972., str. 33 – 35; Levick, B., *"Professio"*, *Athenaeum*, vol. 59, 1981., str. 378 – 388; Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 70 – 75.
- ⁵² Vidi Rotondi, *op. cit.* u bilj. 23, str. 335; više o tom zakonu kao jamcu slobode narodnih skupština u njihovoj zakonodavnoj djelatnosti vidi u: Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 102; Romac, *op. cit.* u bilj. 27, s. v. *leges saturae*, str. 301; Bleicken, *op. cit.* u bilj. 23, str. 444 – 445, 453, 468 – 469.

dane (*nundinae*) pojavljivali na *Comitium* te stajali na povišenom mjestu kako bi bili vidljivi prisutnom mnoštvu⁵³, a s treće strane činjenicu da je plebejski tribun P. Servilije (63. g. pr. n. e.) u tekstu svoje *rogatio agraria* propisao da se kandidati za decemvirat tim zakonom predviđen moraju osobno kandidirati (*presentem profiteri iubet*)⁵⁴, još jasnijim postaje zaključak da zakonito očitovanje kandidature za magistratsku dužnost (*profiteri legitimos*) nije značilo jednokratni akt odnosno formalnu prijavu kandidature mjerodavnom magistratu, nego ponovljeno osobno priopćavanje kandidature neformalno okupljenom narodu tijekom triju sajamskih dana koji su prethodili danu određenom za glasovanje u narodnoj skupštini. Konačnu potvrdu zakonskog roka i osobnog kandidiranja za magistratsku dužnost – unatoč nekolicini slučajeva dopuštenih *professio in absentia*⁵⁵ – pruža Pompejev zakon *de iure magistratum* (52. g. pr. n. e.) koji ponovno propisuje obvezu kandidatove prisutnosti u Rimu tijekom *trinundinum* i na dan glasovanja u izbornoj skupštini.⁵⁶

III. IZBORNA PROCEDURA I GLASOVANJE

Premda su sačuvana svjedočanstva o skupštinskoj proceduri prilikom magistratskih izbora većinom fragmentarna i nepovezana, detaljna pravno-politička analiza rezultirala je nekolicinom njezinih glavnih – kako zajedničkih, tako i specifičnih – odrednica. Za razliku od skupštinskog glasovanja o zakonima, koje se moglo odvijati tijekom cijele godine – ako je i kad je to bilo potrebno, izbori za republikanske magistrature obično su se, sukladno religijskim i zakonskim pravilima, održavali svake godine, i to samo u one dane (*dies comitiales*) koji nisu bili određeni za javne religijske svečanosti (*dies nefasti*), ni za sudovanje

⁵³ Macrob. *Satur.* 1,16,35; vidi slično Cic. *Epist.* 16,12,3.

⁵⁴ Unatoč Ciceronovoj opaski (*De leg. agr.* 2,24) da takav zahtjev – čak ni u vezi s redovitim magistraturama – nije bio postavljen nijednim zakonom, njegovo navođenje (*Epist.* 16,12,3) Cezarove izjave da su magistratski kandidati morali biti prisutni u Rimu tijekom triju sajamskih dana koji su prethodili danu određenom za izbore svjedoči o njegovu poznavanju tog drevnog rimskog izbornog običaja.

⁵⁵ Tako je L. Liciniju Lukulu, odlukom Senata u vrijeme Suline vladavine, bilo dopušteno kandidiranje *in absentia* za kurulskog edila (79. g. pr. n. e.; vidi Cic. *Acad.* 2,1), a slično se daje zaključiti za Pompejev prvi (70. g. pr. n. e.) i treći (52. g. pr. n. e.) konzulat, vidi Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 78 – 79 i bilj. 85. Glede sudbine Cezarovog zahtjeva Senatu za oslobođenjem od osobne *professio* vidi *supra* bilj. 42.

⁵⁶ Vidi Suet. *Iul.* 28,2-4; Dio. Cass. 40,56.

(*dies fasti*), ni za trgovanje na sajmovima (*nundinae*).⁵⁷ Tako su se konzularni i pretorski izbori od 225. (najkasnije 222. g. pr. n. e.) održavali tijekom siječnja, a od 154./153. g. pr. n. e. tijekom studenoga, da bi nakon Sulinih reformi izborne skupštine bile sazivane u srpnju, pri čemu bi se izbor konzula odvijao uvijek u drugoj polovici tog mjeseca.⁵⁸

Izborni je postupak započinjao donošenjem službenog edikta od strane magistrata ovlaštenog (*ius agendi cum populo*) za sazivanje mjerodavne izborne skupštine – konzula ili diktatora *comitiorum habendorum causa*⁵⁹ (u rijetkim prilikama *interrex*) ili pretora za sazivanje centurijatske, a tribuna tributske skupštine. Samu obavijest po gradskim je ulicama objavljivao glasnik 25 ili najmanje 17 dana prije datuma ediktom određenog za izbornu glasovanje.⁶⁰ Tijekom tog razdoblja – *trinundinum* – održavala su se, na temelju poziva spomenutog magistrata, neformalna okupljanja naroda (*contio*) kako bi s jedne strane građani – uključujući žene, negrađane, pa čak i robove⁶¹ – mogli procijeniti svekolika obilježja osobnosti kandidata za dotičnu magistraturu⁶², a s druge strane predsjedavajući

⁵⁷ Budući da je bilo zabranjeno održavanje više od jednog izbornog postupka dnevno, odnosno do zalaska sunca, potrebu za održavanjem izbora različitih magistrata ili za nastavkom započetog (a spornog) ili odgodom (nasiljem) prekinutog izbornog postupka ovlašteni bi magistrat rješavao rezerviravši unaprijed nekoliko uzastopnih *dies comitiales* u svojem ediktu o izborima (vidi *infra*); vidi Staveley, *op. cit.* u bilj. 45, posebice str. 145; Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 107; glede zakonodavnog i sudbenog skupštinskog glasovanja vidi Dosi, *op. cit.* u bilj. 6, str. 36 – 41.

⁵⁸ Vidi Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 86 – 89. Pritom Staccioli (*op. cit.* bilj. 4, str. 34) ističe da je izborna skupština morala biti sazvana prije isteka mandata magistrata koji joj je trebao predsjedati, a prije datuma kada je njegov novoizabrani sljednik trebao preuzeti tu magistratsku dužnost.

⁵⁹ Detaljnije u: Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 690 – 693.

⁶⁰ Glede rečene pauze između najave datuma izbora i dana samog glasovanja, tzv. *trinundinum*, vidi Macr. *Satur.* 1,16,34; Cic. *Ad Fam.* 16,12,3; *Ad Att.* 1,16,13; glede *lex Caecilia Didia* (98. g. pr. n. e.), kojom je zahtijevan *trinundinum* između trenutka promulgacije zakonskog prijedloga i njegova izglasavanja u skupštini, vidi Cic. *De Dom.* 41; *Pro Sest.* 135; *Phil.* 5,8; *Schol. Bob.* str. 140 /ur. Stangl/; usp. Lintott, *The Constitution*, str. 44 i bilj. 20; Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 92.

⁶¹ U tom je smislu indikativno kada Ciceron u govoru *Pro Flacco* (28,66-67) spominje da su 59. g. pr. n. e. na pripremnim skupovima prije sudbenih skupština bili nazočni Židovi i Sirijci; glede prisutnosti (pa i određenog promidžbenog utjecaja) robova vidi *Comm. petit.* 17).

⁶² Premda magistratski kandidat nije mogao sazivati *contiones*, njegova prisutnost ne samo da je bila nužna s aspekta valjanosti kandidature (vidi *supra*) nego je bila glavno sredstvo za ostvarivanje naklonosti, publiciteta i drugih elemenata uspješne izborne promidžbe (vidi *Comm. petit.* posebice 2; 34; 36-37; 42-43; 50).

magistrat mogao u okviru svojih ovlasti izraziti vlastito (pa i neodobravajuće) mišljenje glede nečijeg kandidatskog istupanja u javnosti.⁶³

U zoru dana određenog za izbornu glasovanje građani bi se, po primitku neposrednog poziva da pristupe glasovanju (*in suffragium vocare* ili *introducere*), okupljali na Marsovu polju ako je sazvana centurijaska skupština radi izbora viših magistrata ili na Forumu ako je sazvana tributska skupština radi izbora nižih magistrata.⁶⁴ Međutim, prije negoli bi se dopustio početak glasovanja, predsjedavajući magistrat s pravom na *auspicia maiora* morao je (između ponoći i zore toga dana) zajedno s jednim od petnaest *augures* pristupiti utvrđivanju auspicija te bi, samo u slučaju pozitivnog tumačenja božanskog znakovlja, odnosno Jupiterova odobravanja saziva skupštine, objavljivao glasovanje otvorenim. Naime, tek tada bi se neformalno okupljenom narodu upućivao – najvjerojatnije s dvaju različitih mjesta⁶⁵ – službeni poziv da uđu u ograđeni prostor radi glasovanja (*summovere populum*), a nakon posljednje molitve – *carmen* za uspjeh izbora⁶⁶ – ponovno bi mu se predočila imena magistratskih kandidata za koje je trebalo glasovati.⁶⁷ A izvikivanjem svečane formule *discedite Quirites* (*Raziđite se, građani, u svoje izborne jedinice!*) ili *ite ad suffragium* (*Idite glasovati!*)⁶⁸ predsjedavajući bi magistrat raspuštao tu, vjerojatno kratku, pripremnu *contio* i pretvarao je u formalnu *comitia*, odnosno u formalnopravnom smislu otvarao sam postupak

⁶³ Vidi *supra* bilj. 46; usp. slučaj konzula Kalpurnija Pizona koji je 67. g. pr. n. e. okupljenom narodu obećao da neće proglasiti eventualni izborni (konzulski) uspjeh buntovnog, nemoralnog i antioptimatski raspoloženog Lolija Palikana (Val. Max. 3,8,3); glede nemogućnosti potpunog sagledavanja sastava nazočnog mnoštva i njegove reakcije kao nužnih pretpostavki raščlambe rimskog političkog procesa vidi Nicolet, *op. cit.* u bilj. 9, str. 390 – 391.

⁶⁴ Detaljnije u: Dosi, *op. cit.* u bilj. 6, str. 20 – 22; usp. *supra* bilj. 10.

⁶⁵ Uzimajući u obzir Varonovo svjedočanstvo (*De lin. Lat.* 6,90-92) o pozivanju na centurijasku sudbenu skupštinu – jedan je oglasivač prema nalogu predsjedavajućeg magistrata poziv objavljivao s visoka odnosno s *tribunal*, drugi je istodobno išao oko zidina i trubljom pozivao narod da pristupi tom magistratu, Dosi (*op. cit.* u bilj. 6, str. 22 – 23 i bilj. 26) smatra da nema razloga pretpostavljati da se službeno pozivanje povodom njezine izborne funkcije odvijalo bitno drukčije; vidi također Varr. *De lin. Lat.* 6,86; 6,94-5.

⁶⁶ Vidi Cic. *Pro Mur.* I; Dion. Hal. *Antiq. Rom.* 7,59.

⁶⁷ Budući da bi to javno priopćenje tek zatim bilo obznanjeno zapisivanjem na ploči od izbijeljenog drveta (*album*; vidi Plut. *Paul. Aem.* 10,1-5), Vishnia (*op. cit.* u bilj. 5, str. 106) dvoji da su imena raznih (i svih) kandidata zaista bila naznačena prilikom spomenute službene objave glasovanja.

⁶⁸ Vidi Liv. 2,56,12; Ascon. str. 71 (*recog.* Clark).

glasovanja.⁶⁹ U tom trenutku samo su se građani s *ius suffragii*⁷⁰ razdvajali i prijavljivali u svoje izborne jedinice ovisno o tome koja je izborna skupština bila sazvana. Tako su se glasači u slučaju saziva centurijatske skupštine, odnosno nakon svečanog poziva ovlaštenog magistrata da se *exercitus* sastane u ograđeno područje (*in licinium*)⁷¹, grupirali prema 193 centurije, a nakon restriktivne strukturne reorganizacije – provedene tijekom druge polovice 3. st. pr. n. e. bez smanjenja ukupnog broja centurija – najprije sukladno plemenskoj pripadnosti, a unutar plemena prema jednoj od pet imovinskih klasa, pri čemu su se članovi prve klase dijelili prema dobi u dvije centurije – *iuniores* i *seniores*, tvoreći 70 izbornih jedinica (od ukupno 193).⁷² U slučaju saziva tributske skupštine glasači su se, sukladno plemenskoj pripadnosti, prijavljivali svojim plemenskim službenicima (*tribules*) te odlazili na mjesto odnosno u *saepa* ili *ovile* koje je bilo dodijeljeno svakom od ukupno 35 plemena, tj. izbornih jedinica.⁷³

Bez obzira na to o kojoj je izbornoj skupštini odnosno izornoj jedinici riječ, a uvažavajući činjenicu da je svaka izborna jedinica davala samo jedan glas⁷⁴,

---

⁶⁹ Glede dvojbi o Mommsenovoj rekonstrukcije spomenute formule u slučaju konzularnih izbora vidi Nicolet, *op. cit.* u bilj. 9, str. 346; Dosi, *op. cit.* u bilj. 6, str. 23, 43 bilj. 29.

⁷⁰ Načelno, aktivno biračko pravo (*ius suffragii*) pripadalo je – kao izraz *libertas* – svakom Rimljaninu starijem od 17 godina, pa je 70. g. pr. n. e. prema posljednjem republikanskom *census* bilo 910.000 birača; vidi Vilems, P., *Rimsko javno pravo ili Rimske političke ustanove od postanka Rima do Justinijana*, Beograd, 1898. (prev. 6. izd.), str. 92 – 112; usp. Staccioli, *op. cit.* bilj. 4, str. 9 – 13; glede stvarnog odaziva birača vidi *infra*, bilj. 94.

⁷¹ Varr. *De ling. Lat.* 6,88; usp. 6,86; 6,94-5; vidi Ross Taylor, *op. cit.* u bilj. 9, str. 56, 136, bilj. 61, 156, bilj. 41.

⁷² Glede navedene reorganizacije vidi *supra* i bilj. 20.

⁷³ Tako (i konačno) od 241. g. pr. n. e.; glede razvoja odnosno povećanja broja rimskih plemena vidi Ross Taylor, *op. cit.* u bilj. 8, posebice str. 4 – 7, 108 – 118; vidi također Staccioli, *op. cit.* bilj. 4, str. 9 – 12. Premda u romanističkoj znanosti – uz općeprihvaćeno postojanje subjektivnih oblika kontrole – još uvijek nejasnim ostaje kako su se građani predstavljali tim plemenskim službenicima te kako su oni u cilju suzbijanja izbornih prijevara verificirali identitet svakog glasača (Dosi, *op. cit.* u bilj. 6, str. 24 – 25; Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 120), usamljenom ostaje spekulacija Nicoleta (*op. cit.* u bilj. 9, str. 250 – 252) da je u tu svrhu svaki rimski građanin dobivao mali brončani bedž s vlastitim i imenom svojega plemena.

⁷⁴ U tom kontekstu posebno treba istaknuti činjenicu da se pri bilo kojem odlučivanju (izbornom, zakonodavnom i dr.) rimskih narodnih skupština u pojedinim izbornim jedinicama nije tražio kvorum te je bilo moguće da i vrlo mali broj zainteresiranih glasača u plemenu ili centuriji donese meritornu odluku kao nužnu pretpostavku odvijanja daljnjeg tijeka izborne procedure. U tom smislu indikativan je

treba naglasiti da se glasovalo pojedinačno (*viritim*) i u razdoblju usmenog/javnog i u razdoblju pismenog/tajnog glasovanja. Naime, sve do 139. g. pr. n. e. svaki glasač bi svoj glas davao pred zaprisegnutim službenicima (*rogatores*) – koji su, izabrani s posebnog popisa osoba, najvjerojatnije senatora ili drugih dostojanstvenika, starijih od 60 godina (dakle, bez glasačkog prava) za svaku izbornu jedinicu, stajali na kraju uskog, povišenog drvenog mostića (*pons suffragiorum*) koji je vodio od ograđenog prostora namijenjenog glasovanju (*saepta* ili *ovilia*) do samog glasačkog mjesta (*rostra*) – izvikivanjem (*viva voce*) imena odabranog kandidata, a zatim bi taj službenik uz izgovoreno ime zabilježio odgovarajuću oznaku, tj. točku (*puncta*)⁷⁵ na izbijeljenoj drvenoj ploči (*tabula*)⁷⁶, koje bi na kraju glasovanja svake izborne jedinice prebrojila za to zadužena osoba (*diribitor*)⁷⁷ te ih priopćila predsjedavajućem magistratu.

Pismeno je glasovanje u rimskoj političko-pravnoj povijesti uvedeno tek 139. g. pr. n. e. usvajanjem *lex Gabinia tabellaria* – prvog, jedinog i nikad ukinutog

ekstremni slučaj kada se na glasovanju u tribuskoj skupštini nije pojavio nijedan pripadnik ruralnog plemena, pa Ciceron svjedoči da je bilo nasumce izabrano pet pripadnika iz drugih plemena kako bi ih zastupalo u glasovanju (*Pro Sest.* 109). Vidi Romac, A., *Rimsko zakonodavstvo i Zakonik XII ploča*, uvodna studija u: *Zakonik XII ploča*, Zagreb, 1994, str. 49-50; Staccioli, *op. cit.* bilj. 4, str. 12; Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 125, 128.

⁷⁵ O tom kasnorepublikanskom značenju *puncta* vidi Cic. *Pro Planc.* 53; *Pro Mur.* 72; *Tusc.* 2,62; Hor. *Ars Poet.* 343.

⁷⁶ Zbog nedostatnosti vrela među romanistima glede tog elementa usmenog glasovanja postoje određene razlike: neki smatraju da je bila riječ o jednoj velikoj voštanoj ploči na kojoj su bila upisana imena svih kandidata o kojima se glasovalo (Staccioli, *op. cit.* bilj. 4, str. 37; Dosi, *op. cit.* u bilj. 6, str. 26), neki drže da je za svakog kandidata postojala jedna takva ploča (Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 120, 129), a postoji i mišljenje da su postojale čak dvije takve ploče (*album*) dodijeljene svakom kandidatu, pri čemu bi *rogator* bilježio na jednu pozitivne, a na drugu negativne glasove (Bujuklić, *op. cit.* u bilj. 10, str. 199). U tom kontekstu ističe se Lintottovo mišljenje (*The Constitution*, str. 46 – 47) prema kojemu je – na temelju novog čitanja Dionizija iz Halikarnasa (*Antiq. Rom.* 7,17,4; 7,59,2-10; 10,36,1 i 41,3; 11,52,3-4) koji upućuje na bacanje *psephoi* u ranijoj rimskoj (kao i u klasičnoj atenskoj) povijesti – bila riječ o nadziranom ubacivanju kamenčića u prikladne posude kao pouzdanijem obliku registracije glasova od spomenutog *prevođenja* glasova upisivanjem točaka na pločama.

⁷⁷ *Diribitores* su bili birani s liste od 900 pripadnika konjaničko-viteškog reda (*ordo equester*), a od Augustova su doba svoju dužnost prebrojavanja glasačkih pločica obavljali u *diribitorium* – posebnoj velikoj dvorani podignutoj za tu svrhu u neposrednoj blizini odnosno na južnoj strani mramorne *Saepta Iulia* izgrađene na *Campus Martius*; vidi *supra* bilj. 10.

plebiscita u nizu susljednih *leges tabellariae*⁷⁸ kojim je rimskim biračima omogućeno glasovanje upisivanjem imena (točnije inicijala) odabranog magistratskog kandidata⁷⁹ na malu i čistu pravokutnu voštanu pločicu s prstenom (*tabella*)⁸⁰ koju bi, pridruživši se liniji svoje izborne jedinice, svaki glasač donio – popevši se nekoliko stepenica i prešavši pripadajući mu drveni mostić (*pons*)⁸¹ – na uzdignuti

⁷⁸ Jedini izvor o *leges tabellariae* (*lex Cassia* /137. g./; *lex Papiria* /131. – 130. g./; *lex Coelia* /107. g./) jest Ciceronova (*De leg.* 3,16,35-37) oštra kritika tajnog glasovanja (a posebice predlagatelja /pleb. tribuna Aula Gabinija, Lucija Kasija, G. Papirija Karbona te G. Koelija/ tih plebiscita) u narodnim skupštinama. Slično tome, o valjanosti i tajnosti glasovanja u mjerodavnoj *quaestio* svjedoče odredbe Grakhove *lex de repetundis* (123./122. g. pr. n. e.) prema kojima se od sudaca porotnika, osim početne prisege o obvezi tajnosti glasovanja u odnosu prema suporotnicima (reci 44-45), zahtijevalo da svoj glas ubace golom rukom, skrivajući prstom slovo utisnuto na pločici (reci 50-54).

⁷⁹ Premda u romanistici ostaju neodgovorena brojna pitanja povezana s pismenim glasovanjem (npr. vrijeme i mjesto na kojemu su glasači dobivali svoje pločice i/ili urezivali svoj odabir), glede broja imena koja je svaki glasač upisivao na pločicu, postoje dvije pretpostavke: dok U. Hall (*Voting procedure in roman assemblies*, *Historia*, vol. 13, 1964., str. 267 – 306) drži da se urezivalo ime samo jednog odabranog kandidata (ponajprije zbog fizičke nemogućnosti urezivanja većeg broja imena, tj. inicijala), Vishnia (*op. cit.* u bilj. 5, str. 93, 120) smatra da su glasači – neovisno o broju magistrata koji se birao – upisivali samo dva imena na svoje pločice.

⁸⁰ Što se tiče izgleda same glasačke pločice, Nicolet (*op. cit.* u bilj. 9, str. 373) dodaje da je po svemu bila slična onoj koju je građanin upisan u popis primatelja subvencioniranog žita imao radi ostvarivanja svojeg prava odnosno dobivanja pripadajuće količine žita, a Dosi (*op. cit.* u bilj. 6, str. 24, 28, 43) na temelju rekonstrukcije *denara* trijumvira Licinija Nerve (iz 113. ili 112. g. pr. n. e.) pretpostavlja da je glasač (na mostiću 2 – 3 m uzdignutom od tla, vidi Fest. *De ver. sign.* str. 492 /ur. Lindsay;/ Suet. *Caes.* 80) dobivao glasačku pločicu (davao bi mu je *rogator* koji je bio ispod njega) u zamjenu za rečenu identifikacijsku pločicu (*usp. supra*).

⁸¹ U tom kontekstu treba spomenuti *lex Maria de suffragiis ferendis* (119. g. pr. n. e.) kojom je plebejski tribun G. Marije Gratidijan predložio sužavanje tih mostića, a Ciceron (*De leg.* 3,17,38-9) to odobravao navodeći da je njegova svrha bila da glasači ne gledaju u tuđe pločice, a kandidati na njih ne dolaze i molbama ometaju odabir glasača. Međutim, uzimajući u obzir s jedne strane dva Plutarhova svjedočanstva – kako njegovu izričitu tvrdnju (*Mar.* 4) da je Marije sužavanje zatražio samo u vezi sa sudbenim glasovanjem, tako i opis incidenta (*Cat. Min.* 46) u kojemu je Katon Mlađi poništio izborne rezultate nakon što je dokazao da su svi glasovi imali isti rukopis – a s druge strane suvremene procjene o relativnoj kratkoći izbornog postupka, opravdanom se čini sumnja Vishniae (*op. cit.* u bilj. 5, str. 120, 131) glede općeprihvaćenog stava (vidi Jaramaz Reskušić, *op. cit.* u bilj. 32, bilj. 36) o dosegu i svrsi tog zakona baziranog na Ciceronovu svjedočanstvu.

podij (*tribunal*) na kojemu su, okružene čuvarima (*custodes*)⁸² te u prisutnosti predsjedavajućeg magistrata, stajale velike pletene ili drvene ili glinene posude (*cistae* ili *arcae* ili *urnae*) u koje bi zatim ubacio svoju glasačku pločicu sukladno pripadnosti svojoj izbornoj (plemenskoj ili centurijskoj) jedinici. Nakon završenog pojedinačnog glasovanja iz svake bi se posude vadile pločice, a *diribitores* bi ih brojili te točkama – kao u ranijem razdoblju – bilježili glasove na drugim, većim voštanim pločama (*tabulae*)⁸³, koje bi spomenuti čuvari zatim (u vremenu proporcionalnom broju glasača dotične izborne jedinice) predavali predsjedavajućem magistratu radi provedbe konačne faze izborne procedure.⁸⁴

⁸² Osim *custodes* koje je imenovao predsjedavajući magistrat iz redova plemenskih uglednika (a krajem Republike, vjerojatno, iz albuma porotnika za *quaestiones*, vidi Lintott, *The Constitution*, 48), stajali su i predstavnici magistratskih kandidata (jedan za svakog kao svojevrsni nadkontrolori), a svi kako bi nadzirali glasovanje odnosno brinuli se da nijedan glasač ne ubaci više od jedne pločice. U tom smislu važno svjedočanstvo donosi *lex Flavia Malacitana* (82 – 84. g.) koja je propisivala da uz svaku urnu – radi nadzora i prebrojavanja glasova – stoje tri zaprisegnute osobe izabrane među stanovnicima municipija koji ne pripadaju dotičnoj izbornoj jedinici, a zadržavaju pravo glasovati ubacivanjem pločice u urnu izborne jedinice kojoj pripadaju (*cap.* 55). Glede Ciceronova svjedočanstva o dužnosti *custos* na koju ga je postavio konzul Kalpurnije Pizon, kasniji politički protivnik, vidi *In Pis.* 5,11; usp. *In Pis.* 36; *Post. Red in Sen.* 28; *Plin. Hist. Nat.* 33,31.

⁸³ Treba napomenuti da je svaka izborna jedinica imala svoju takvu ploču registar koju je ovjeravao jedan od zaduženih *rogatores*, a poslije završetka skupštinskog rada ostavljao zapečaćenu u glavnoj riznici (*aerarium*), smještenoj u Kastorovu hramu (*Aedes Castoris*), vidi Bujuklić, *op. cit.* u bilj. 10, str. 17.

⁸⁴ Detaljna analiza spomenute Ciceronove kritike (*De leg.* 3,15,33 – 16,39; vidi također *Pro Planc.* 16; vidi *supra* bilj. 78) tajnosti glasovanja kao populističke mjere te njegova prijedloga izmjene – *Glasovanje ... neka bude poznato optimatima, a puku slobodno.* (*De leg.* 3,3,10; gotovo identično 3,15,33; cit. prema: M. Tvllivs Cicero, *Libri politici*, sv. 2: *Zakoni*, Zagreb, 2001, str. 122; vidi također *De leg. agr.* 2,2,4), zajedno s drugim relevantnim svjedočanstvima (*Cic. De leg. agr.* 2,2,4; *Plut. Mar.* 5; *Plut. Cat. Min.* 46), upućuju na zaključak da nije postojala ni izričita i obvezujuća odredba o tajnosti pismenog glasovanja ni načini koji bi je jamčili. Premda je pismeno glasovanje glasačima pružalo veću diskreciju od usmenog glasovanja, nije značilo apsolutnu tajnost odnosno slobodu glasovanja, ali je omogućavalo administrativnu učinkovitost skupštinskih djelatnosti; vidi Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 129 – 134. Glede stava o pismenom glasovanju kao radikalnom i demokratskom koraku koji je osnažio narod i umanjio kontrolu rimske elite (posebice patrona), vidi Wiseman, T. P., *New Men in the Roman Senate*, Oxford, 1971., str. 3 – 6; Millar, F., *The political character of the classical Roman Republic, 200 – 151 BC*, *The Journal of Roman Studies*, vol. 74, 1984., str. 18; Jakobson, A., *Elections and Electioneering in Rome. A Study in the Political System of the Late Republic*, Stuttgart, 1999., str. 124 – 147 (posebice bilj. 2 s bogatom literaturom); Mouritsen, *op. cit.* u bilj. 20, str. 75 – 76; usp. Dosi, *op. cit.* u bilj. 6, str. 27 i bilj. 41.

Izložene, glavne odrednice izborne procedure zajedničke su tributskoj i centurijatskoj skupštini glede pojedinačnog glasovanja. Što se tiče specifičnosti izborne procedure odnosno redosljeda glasovanja pojedinih izbornih jedinica, treba naglasiti da su u tributskoj skupštini do posljednjeg desetljeća 2. st. pr. n. e. plemena bila jednim pozivom (*uno vocatu*) pozivana na glasovanje jedno za drugim – nakon prvog, koje je bilo odabrano ždrijebom (*sortitio*) među 31 seoskim plemenom (*tribus rusticae*). Preciznije, čim bi glasovao posljednji pripadnik prvoodabranog (*principium*) plemena, objavljivali bi se rezultati, a tek zatim bi glasovala druga plemena.⁸⁵ Premda su preseljenjem te izborne skupštine na *Campus Martius*⁸⁶ sva plemena glasovala istodobno, rezultati pojedinačnog glasovanja objavljivali su se odvojeno – redom određenim ždrijebom među plemenima⁸⁷, a postupak čitanja “nepotpunih” rezultata nastavljao se sve dok pojedini magistratski kandidat ne bi postigao potrebnu većinu, odnosno 18 glasova od ukupno 35 glasova svih plemena. Drugim riječima, pobjednički kandidat bio je onaj koji bi prvi dobio najviše glasova svih – ždrijebanim redosljedom – izbornih jedinica (*omnia suffragia*).⁸⁸ Uzmemo li pritom u obzir činjenicu da su među 31

⁸⁵ Vidi Liv. 9,46; Aul. Gell. *Noct. Att.* 6,9; usp. Dion. Hal. *Antiq. Rom.* 7,59; vidi Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 11 – 12 i bilj. 1; Fraccaro, P., *La procedura del voto nei comizi tributi Romani*, Opuscula 2, Pavia, 1957., posebice str. 239; Lintott, *The Constitution*, str. 54 – 55 i bilj. 71; Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 97, 121; glede kasnorepublikanskog razdoblja vidi Cic. *Pro Planc.* 49; usp. 35. Posebice je slikovito svjedočanstvo koje u tom smislu pruža *lex Flavia Malacitana* (*cap.* 55) koja propisuje da će prilikom municipalnih izbora predsjedavajući građane pozvati na glasovanje po kurijama, i to samo jednim pozivom.

⁸⁶ Vidi *supra* bilj. 10.

⁸⁷ Budući da je ždrijeb (*sortitio*) služio za određivanje redosljeda glasovanja pojedinih plemena i redosljeda čitanja ishoda njihova glasovanja, a provodio se s pomoću *sitella*, malene urne (prema *Tabula Hebana* /I,23; 19. g. n. e./ okretne te vjerojatno okrugle i položene na okomitim nosačima) u koju su ubacivane numerirane raznobojne kuglice, jednake veličine i oblika, opravdanim se smatra zaključak o njegovu religijsko-političkom značenju u društvu koje prvom glasu pridaje značenje svojevrsnog proročanstva, vidi C. Nicolet, *L'ordre equestre à l'époque republicaine* 312 – 43 av. J. Chr., Pariz, 1974., str. 621; isti, *op. cit.* u bilj. 9, str. 348; Dosi, *op. cit.* u bilj. 6, str. 28 – 29; usp. Cic. *De divin.* 1,103.

⁸⁸ Vidi Cic. *Pro Planc.* 35. U tom smislu izričito svjedočanstvo pruža *lex Flavia Malacitana* (*cap.* 53; 57) prema kojoj bi predsjedavajući municipalne skupštine – nakon što mu budu donesene *tabulae* svih kurija te ždrijebom određen redosljed objavljivanja rezultata glasovanja u svakoj od njih – izabranim proglasio kandidata s najviše osvojenih glasova, a zatim nastavio redom sve dok se na isti način ne bi popunio predviđeni broj dužnosničkih mjesta. Glede plastične rekonstrukcije izbora u rimskoj *comitia tributa* vidi Staveley, *op. cit.* u bilj. 45, str. 179 – 180; usp. Lintott, *The Constitution*, str. 48 – 49; Dosi, *op. cit.* u bilj. 6, str. 33 – 35.

seoskim plemenom ona bliža Rimu bila vidljivo nenaseljenija, a da su se četiri gradska plemena sastojala ne samo od siromašnih gradskih stanovnika nego i od ogromnog broja slobodnjaka različita financijskog statusa i mjesta stvarnog prebivanja⁸⁹, dade se zaključiti da nejednakost glasa u tribuskoj skupštini nije bila uvjetovana bogatstvom, nego pripadnošću seoskom plemenu, iz čega proizlazi da je najveću vrijednost imao glas građanina relativno rijetko naseljenog plemena u blizini grada Rima.

Što se tiče specifičnosti izborne procedure u centurijatskoj skupštini, ona je bila mnogo složenija, posebice nakon strukturno-organizacijskih promjena uvedenih polovinom 3. st. pr. n. e., odnosno nakon povezivanja 193 centurije s 35 plemena⁹⁰ te promjene redoslijeda glasovanja u korist 70 centurija iz prve cenzusne klase.

Naime, izbori viših republikanskih magistrata u centurijatskoj su se skupštini održavali “odozgo prema dolje”, što je značilo da su najprije glasovali bogatiji rimski građani, eventualno zatim siromašniji, a na kraju – prema ustavnopravnom određenju *ius suffragii* – i građani bez imovine, koji su, pak, tvorili najveći dio rimskog građanstva. Točnije rečeno, na glasovanje su do spomenute skupštinske reforme najprije pozivani pripadnici 18 konjaničko-viteških centurija – među kojima je ždrijebom (*sortitio*) birana *centuria praerogativa* kao doista prvoglasujuća (a vjerojatno i odlučujuća) izborna jedinica⁹¹, zatim pripadnici 80 centurija prve klase te eventualno pripadnici druge cenzusne klase, a gotovo se nikada nije dogodilo da je glasovanje bilo protegnuto sve do najnižih klasa.⁹² Slijedom

⁸⁹ Vidi detaljnije u: Ross Taylor, *op. cit.* u bilj. 8, str. 303 – 309.

⁹⁰ Vidi *supra*.

⁹¹ S obzirom na religijske korijene narodnih skupština, glas *praerogativa* smatrao se svojevrsnim povoljnim nebeskim znakom (*omen*, vidi Cic. *De divin.* 1,103) te bio dodatni element utjecaja (pa čak i uvjetovanja) “prvoglasujuće” centurije i na krajnji ishod skupštinskog glasovanja (posebice vidi Cic. *Pro Planc.* 49; vidi također Varr. *Rer. hum.* 6; usp. Cic. *Phil.* 2,82; Fest. str. 290 /ur. Lindsay/); glede incidenata /pa i korupcijskih/ koji potvrđuju – barem od posljednjeg desetljeća 3. st. pr. n. e. pa do Pompejeva osporavanja Katonova izbora za pretora – važnost *praerogativa*, vidi Liv. 5,18,1; 24,7,10-12; 24,9,3; 26,22,2; 27,6,3; Plut. *Cato Min.* 42,4; Cic. *Ad Q. fr.* 2,14,4); usp. Ross Taylor, *op. cit.* u bilj. 9, str. 86 – 87; Staccioli, *op. cit.* bilj. 4, str. 35 – 37; Lintott, *The Constitution*, str. 60; Dosi, *op. cit.* u bilj. 6, str. 30 – 33; Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 122-3.

⁹² Vidi Liv. 1,43,11; Dion. Hal. *Antiq. Rom.* 7,59,7. Što se tiče 20 centurija iz druge imovinske klase, smatra se da su one morale glasati – nakon glasovanja, prebrojavanja i objave glasova centurija konjanika vitezova i prve klase – samo u vrlo rijetkim slučajevima žestokih natjecanja mnogobrojnih kandidata, odnosno kada 98 centurija konjanika vitezova i prve klase iz nekog razloga ne bi postigle suglasje. O svemu detaljnije u: Ross Taylor, *op. cit.* u bilj. 9, str. 34 – 58; Staccioli, *op. cit.* bilj. 4,

strukturno-organizacijske reforme centurijatske skupštine na glasovanje su najprije pozivani pripadnici 70 centurija prve cenzusne klase, i to tako da bi se ždrijebom između 35 centurija *iuniores* birala *centuria praerogativa* koja bi prva glasovala, a tek nakon što bi njezini glasovi bili izbrojani te neposredno objavljeni, pristupilo bi se istodobnom glasovanju preostalih 34 centurija *iuniores*. Nakon toga bi istodobno glasovali pripadnici 35 centurija *seniores* zajedno s pripadnicima 18 konjaničko-viteških centurija (i dodanom centurijom tesara), koje su, pak, glasovale kao neovisni entiteti bez plemenske pripadnosti. Tek nakon glasovanja, prebrojavanja glasova i objavljivanja rezultata glasovanja tih izbornih jedinica bili bi na glasovanje pozivani pripadnici druge cenzusne klase, pri čemu bi kandidatu koji je već osvojio 89 glasova od ukupno 193 glasa svih centurija (*omnes centuriae*) – prema Ciceronovu svjedočanstvu – bilo potrebno samo osam glasova druge klase da glasovanje bude uspješno i u potpunosti izvršeno. Naime, ako bi potreban broj magistratskih mjesta bio popunjen nakon prebrojavanja glasova druge cenzusne klase, preostale klase ne bi bile pozivane na glasovanje, čime bi bila ostvarena Ciceronova misao – *Ostalo mnoštvo, daleko veće... da ne bude isključeno iz glasovanja, a što bi bilo oholo, ali i da nema preveliku važnost, što bi bilo preopasno.* – odnosno zadovoljena rimska republikanska ideologija utemeljena na povlastici bogatstva i dobi.⁹³

Na kraju bismo mogli zaključiti da, iako su glasovi svih rimskih građana bili formalnopravno jednakovrijedni, činjenice – prva, da su njihovi glasovi bili grupirani prema imovinski (a zatim i plemenski) utemeljenim centurijama, od kojih je svaka u konačnici davala samo jedan glas; druga, da je na glasovanje najprije bivala pozvana ždrijebom odabrana *centuria praerogativa* te ostale centurije prve klase i klase konjanika vitezova, a zatim i centurije druge cenzusne klase; te treća, da se brojanje glasova odvijalo već tijekom glasovanja, a trajalo samo dok ne bi bila postignuta apsolutna većina od ukupnog broja centurija – nedvojbeno pokazuju da su magistratski izbori u centurijatskoj skupštini, u odnosu na one u tribuskoj, bili upadljivije nejednaki, jer izborna pobjeda nije odražavala volju većine rimskih birača, nego starosno obojene imovinske elite politički-sigurnosno nezainteresirane za jednaku zastupljenost građana i veliki odaziv birača.⁹⁴

---

posebice str. 13 – 16; Nótári, T., *On Quintus Tullius Cicero's commentariolum petitionis*, Acta Juridica Hungarica, vol. 51, br. 1, 2010., str. 46.

⁹³ Cic. *De re publ.* 2,22,39; vidi također 1,31,47; usp. *supra*. Naime, treba podsjetiti na to da su *seniores* prve cenzusne klase u centurijatskoj skupštini – unatoč činjenici da ih je broj *iuniores* nadmašivao, pretpostavlja se u omjeru 2 : 1 (vidi Lintott, *The Constitution*, str. 61) – imali prevagu, jer im je bio dodijeljen jednak broj (35 od 70) centurija odnosno glasova.

⁹⁴ S obzirom na potpuni izostanak podataka o broju glasača povodom bilo koje izborne godine, romanisti su – polazeći s jedne strane od 910 tisuća mogućih glasača

Nakon završetka – u pravilu višesatnog – brojenja glasova pojedinih, plemskih ili centurijatskih, izbornih jedinica⁹⁵, predsjedavajući bi magistrat mjerodavne skupštine proglasio uspjeh glasovanja, a neposredno prije službene objave imena pobjedničkog kandidata (*renuntiatio*) izabrani bi obnašatelj odgovarajuće magistratske dužnosti (*designatus*)⁹⁶ polagao prvu prisegu (a vjerojatno i jamčevinu)⁹⁷, koja nije imala konstitutivni karakter, ali je predsjedavajućem skupštine omogućavala kontrolu *a priori*, odnosno uskratu renuncijacije u slučaju njezina izostanka.⁹⁸ Tako zaprisegnuti designirani magistrat – čije su službene ovlasti *ipso iure* započinjale gašenjem ovlasti njegova prethodnika – na izabranu bi dužnost stupao, pretpostavlja se, najkasnije pet mjeseci nakon izbora. Točnije

---

prema posljednjem republikanskom cenzusu (70. g. pr. n. e.), a s druge strane od fizičkog kapaciteta mjesta za glasovanje (poglavito *Saepta Iulia*) – spekulirali o broju od maksimalno 70 tisuća odnosno 8 % (Ross Taylor, *op. cit.* u bilj. 9, str. 54) do minimalno 6 tisuća odnosno 0,66 % (Mouritsen, *op. cit.* u bilj. 20, str. 30), što sve nedvojbeno upućuje na činjenicu da je vrlo mali broj rimskih građana sudjelovao na izborima. Osim toga, indikatorima slabog odaziva glasača može se smatrati kako uznapredovala izborna korupcija s ograničenim novčanim svotama, tako i *nomenclatores* s ograničenom mogućnošću memoriranja imena glasača (vidi *Comm. pet.* §§ 28; 33); usp. Nicolet, *op. cit.* u bilj. 9, str. 291; MacMullen, R., *How Many Romans Voted?*, Athenaeum, vol. 58, 1980., str. 454; Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 125 – 127.

⁹⁵ Premda u romanističkoj znanosti nije bilo moguće dati preciznu procjenu trajanja kompleksnog postupka brojanja glasova, nekoliko vrela sugerira njegovu dugotrajnost i s njom povezanu neizvjesnost: naime, od pet sati, koliko je trajao izbor samo jednog konzula za 44. g. pr. n. e. (Cic. *Ad fam.* 7,30; usp. Nicolet, *Le métier*, *op. cit.* u bilj. 9, str. 380; Mouritsen, *op. cit.* u bilj. 20, str. 30), pa do nekoliko dana, koliko je prema Liviju trebalo da se na nekim skupštinskim izborima konačno popune sva magistratska mjesta (vidi Dosi, *op. cit.* u bilj. 6, str. 36); vidi također Varonov (*De re rust.* 3,22; 5,18; 7,1; 12,1; 17,1-10) živopisan opis iščekivanja konačnih rezultata jednih edilskih izbora. U tom svjetlu valja spomenuti Plutarhovo svjedočanstvo prema kojemu bi se zbog predvidivo nepovoljnog izbornog rezultata za patricije – glasački mostić ‘slučajno’ bi se srušio ili bi se auguri javili tvrdeći da su vidjeli lošu *omina* (*Cato Min.* 42) – izbori poništavali odnosno glasovanje prekidalo i odgađalo za nekoliko dana, a smatramo s ciljem da se u međuvremenu preokrene javno mnijenje; vidi Nótári, *op. cit.* u bilj. 18, posebice str. 512; Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 107.

⁹⁶ O pojmu i položaju izabranog kao budućeg obnašatelja magistratske dužnosti, ali ne više običnog građanina, vidi Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 85 – 6, 89 – 90.

⁹⁷ Tako prema *cap. 57 lex Flavia Malacitana*.

⁹⁸ Budući da zbog nedostatka preciznijih vrela – postoji, naime, samo Plinijevo (*Paneg.* 64) svjedočanstvo iz carskog razdoblja – romanisti glede sadržaja prve prisega upućuju na *cap. 59 lex Flavia Malacitana* prema kojoj se prisega odnosila na pridržavanje svih propisa tog municipalnog osnovnog zakona, Kunkel – Wittmann (*op. cit.* u bilj. 1, str. 93 – 94 i bilj. 148; vidi također str. 65) pretpostavljaju da je u samom Rimu bila riječ o sasvim općenitom prisezanju na obavljanje magistrature u javnom interesu.

rečeno, vrelima je potkrijepljeno da bi od 225. (najkasnije 222.) g. pr. n. e. stupao na dužnost dana 15. ožujka⁹⁹, a od 154./153. g. pr. n. e. – ovisno o tome koja se magistratura popunjavala – tijekom prosinca ili 1. siječnja.¹⁰⁰ Konačno, u roku od pet dana nakon ceremonijalnog – nekonstitutivnim radnjama (auspikacija, oblačenje *toga praetexta*, podnošenje žrtava Jupiteru) popraćenog – stupanja na izabranu dužnost¹⁰¹, magistrat – opskrbljen s *lex curiata de imperio* koju mu je na temelju svojeg zakonskog prijedloga ishodio njegov prethodnik¹⁰² – morao je pod prijetnjom raznovrsnih sankcija položiti *uno actu* drugu prisegu (*ius iurandum in leges*), onu kojom se na govorničkoj tribini *Forum Romanum* i u prisutnosti gradskog kvestora kao svojevrsnog zapisničara obvezivao na poštovanje brojnih i izričito imenovanih zakona.¹⁰³

⁹⁹ Do tada izabrani su kandidati stupali na dužnost vrlo različitih datuma (vidi Mommsen, *op. cit.* u bilj. 25, vol. II, str. 265 – 266), a odonda utvrđeni datum 15. ožujka (poklapao se sa započinjanjem vojnih operacija, vidi Nicolet, *op. cit.* u bilj. 9, str. 323) odnosio se na sve magistrature te kalendarski fiksirao godinu magistratova djelovanja, vidi Liv. 22,1,4; 23,30,18; 26,1,1; 26,26,5; 27,7,7; 30,39,5; 31,5,2; 39,52,5; 40,35,2; 41,8,4; 42,22,7; 44,19,1.

¹⁰⁰ Nakon usklađivanja civilne i konzulske godine (vjerojatno 154./153. g.) novi su konzuli bivali inaugurirani 1. siječnja, odnosno na dan siječanjskih kalenda (Liv. *Per.* 47; 49), a odmah zatim kurulski edili i vojni tribuni. Iznimku su činili kvestori i plebejski tribuni: naime, stupanje na dužnost prvih bilo je određeno na dan prosinačkih nona (5. prosinca), a drugih na dan 10. prosinca (Cic. *In Verr.* 1,30; Liv. 39,52,4; Dion. Hal. 6,89,2); vidi Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 50; Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 86 – 88; Dosi, *op. cit.* u bilj. 6, str. 35; Vishnia, *op. cit.* u bilj. 5, str. 122.

¹⁰¹ Za razliku od Mommsena (*op. cit.* u bilj. 25, str. 609, 615 – 618), koji spomenutim radnjama (posebice auspikaciji) pridaje značenje investiture, Kunkel – Wittmann (*op. cit.* u bilj. 1, str. 89 – 92) suprotan zaključak izvode iz vrela koja svjedoče da odsutnost i/ili bolest designiranog magistrata nije onemogućavala u stjecanju *ipso iure* službenih ovlasti na dan stupanja na izabranu dužnost.

¹⁰² Glede prikaza značenja i načina pribavljanja *lex curiata de imperio* koja se, kao specifično formalno odobrenje za obavljanje dužnosti gotovo svih magistratura (osim vigintivira), održala tijekom republikanskog razdoblja, vidi Bleicken, *op. cit.* u bilj. 23, str. 72 – 74, 106 – 107; Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 96 – 103; usp. *supra* bilj. 6.

¹⁰³ Plin. *Paneg.* 65; vidi također Liv. 31,50,7; App. *Bell. civ.* 1,29; 2,12,42; Plut. *Cat. Min.* 32,5; Cic. *Pro Mur.* 91; o specifičnoj, ne općenitoj i generalno propisanoj činovničkoj prisezi, čije sankcioniranje obvezatnosti je bilo proporcionalno povećanju političkih borbi, vidi detaljnije u: Kunkel – Wittmann, *op. cit.* u bilj. 1, str. 94 – 96; usp. Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 50.

IV. ZAKLJUČAK

Premda je slika o skupštinskim izborima republikanskih magistrata – koji su nesumnjivo bili kamen temeljac Rimske Republike – još uvijek nepotpuna i nekonzistentna, provedena analiza malobrojnih i fragmentarnih (ponajvećma nepravni) vrela upućuje na zaključak da je kasnorepublikanski kandidat za obavljanje dužnosti magistrata cjelokupnog rimskog naroda mogao biti samo punopravni rimski građanin, odnosno tjelesno zdrav sin slobodno rođenog oca, koji raspolaže imovinom dostatnom za konjanika viteza, a aktivno je odslužio desetogodišnju vojnu dužnost, pritom nekažnjavan i častan, koji nije vrhovni svećenik, ali ni obrtnik ili najamni radnik.

Postupno – ne uvijek pravolinijsko – običajnopravno oblikovanje načina kandidiranja iznjedrilo je krajem Republike dva pravila: naime, rimski građanin koji je namjeravao biti izabran za nekog republikanskog magistrata cjelokupnog rimskog naroda morao je, s jedne strane, u roku od dana proglašenja magistratskog edikta o izborima s datumom određenim za glasovanje u narodnoj skupštini pa do završetka trećeg sajamskog dana koji bi mu prethodio, a s druge strane neformalno okupljenom narodu (*contio*) u Rimu osobno iznijeti (*profiteri*) svoju kandidaturu za konkretnu magistratsku dužnost. Susljedno tome smatramo da zakonito očitovanje kandidature odnosno namjere sudjelovanja u natjecanju za neku od republikanskih magistratura (*profiteri legitimos*) nije značilo jednokratni akt odnosno formalnu prijavu magistratu ovlaštenu za rukovođenje izborima, nego osobno i uzastopno priopćavanje kandidature tijekom *trinundinum* neformalno okupljenoj javnosti. Naime, takvo shvaćanje načina kandidiranja za neku od republikanskih magistratura jasnijim čini i permanentni razvoj oblika izborne korupcije tijekom Rimske Republike.

Konačno, što se tiče samog glasovanja u narodnim skupštinama, vrela nedvojbena svjedoče da su magistratski izbori – unatoč formalnopravnoj jednakosti glasa punopravnih rimskih muškaraca starijih od 17 godina te pojedinačnog (usmenog ili pismenog) načina glasovanja u izbornim jedinicama – u centurijatskoj skupštini (mjerodavnoj za izbor viših magistrata), u odnosu na one u tributskoj (mjerodavnoj za izbor nižih magistrata), bili upadljivije nejednaki. Naime, za razliku od nejednakosti glasa u tributskoj skupštini koja nije bila uvjetovana bogatstvom, nego pripadnošću seoskom plemenu, iz čega proizlazi da je najveću vrijednost imao glas građanina relativno rijetko naseljenog plemena u blizini grada Rima, izborna pobjeda u centurijatskoj skupštini nije (čak ni nakon strukturno-organizacijske racionalizacije uplitanjem plemenskog elementa) odražavala volju većine rimskih birača koji su joj pritom – raspoređeni prema centurijama – davali svojevrzni (pa čak i kao prividni) demokratski legitimitet, nego volju starosno obojene imovinske elite politički-sigurnosno nezainteresi-

rane za jednaku zastupljenost rimskih građana i njihov veliki odaziv. Izbor i obnašanje viših magistratura cjelokupnog rimskog naroda – kao ponajvećma izvršnih organa Rimske Republike – bili su u rukama te manjine.

LITERATURA

- Astin, A. E., *The Lex Annalis before Sulla*, Bruxelles, 1958.
- Bleicken, J., *Lex publica. Gesetz und Recht in der römischen Republik*, Berlin – New York, 1975.
- Broughton, T. R. S., *The Magistrates of the Roman Republic*, vol. I-II, New York, 1951. – 1952.
- Bujuklić, Ž., *Forum Romanum. Rimska država, pravo, religija i mitovi*, Beograd, 2005.
- Càssola, F.; Labruna, L., *I consoli, Lineamenti di storia del diritto romano*, Milano, 1989.
- Dębiński, A.; Misztal-Konecka, J.; Wójcik, M., *Prawo rzymskie publiczne*, Warszawa, 2010.
- Demokratie in Rom? Die Rolle des Volkes in der Politik der römischen Republik*, ur. M. Jehne, Stuttgart, 1995.
- Dosi, A., *Le istituzioni fra monarchia e repubblica*, Vita e Costumi dei Romani Antichi, 21, Roma, 1999.
- Dosi, A., *Così votano i Romani. Il sistema elettorale*, Vita e Costumi nel Mondo Romano Antico, 24, Roma, 2004.
- Earl, D. C., *Appian b. c. 1,14 and "Professio"*, *Historia*, vol. 14, 1965., str. 324 – 332.
- Fracaro, P., *La procedura del voto nei comizi tributi Romani*, *Opuscula* 2, Pavia, 1957., str. 235 – 254.
- Gelzer, M., *Die Nobilität der römischen Republik*, *Kleine Schriften*, I, Wiesbaden, 1962., str. 15 – 135.
- Gjerstad, E., *Il Comizio romano dell'età repubblicana*, *Opuscula Archaeologica*, vol. II, br. 2, 1941., str. 97 – 158.
- Gruen, E. S., *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley, 1974.
- Guarino, A., *La democrazia a Roma*, Napoli, 1979.
- Häfele, U., *Historische Interpretationen zum Panegyricus die jüngeren Plinius*, *Diss. phil.* Freiburg, 1958.
- Hall, U., *Voting procedure in roman assemblies*, *Historia*, vol. 13, 1964., str. 267 – 306.
- Hall, U., *Appian, Plutarch and the tribunician election of 123 B. C.*, *Athenaeum*, vol. 50, 1972., str. 1 – 35.

- Hellegouarc'h, J., *Le vocabulaire latin des relations et des partis politiques sous la République*, Paris, 1972.
- Horvat, M., *Rimska pravna poviest*, Zagreb, 1943.
- Jaramaz Reskušić, I., *Kaznenopravni sustav u antičkom Rimu*, Zagreb, 2003.
- Jaramaz Reskušić, I., *Ambitus: izborna korupcija u Rimskoj Republici*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 22, br. 1, 2015., str. 281 – 305.
- Kunkel, W.; Wittmann, R., *Staatsordnung und Staatspraxis der Römischen Republik*, Absc. 2. *Die Magistratur*, München, 1995.
- Quintus Tullius Cicero, *Commentariolum petitionis*, Herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Günter Laser, Darmstadt, 2007.
- Levick, B., "Professio", *Athenaeum*, vol. 59, 1981., str. 378 – 388.
- Licandro, O., *Candidature e accusa criminale: strumenti giuridici e lotta politica nella tarda repubblica*, *Index*, vol. 25, 1997., str. 447 – 471.
- Linderski, J., *Buying the Vote: Electoral Corruption in the Late Republic*, *Ancient World*, vol. 11, 1985., str. 87 – 94.
- Lintott, A. W., *Trinundinum*, *Classical Quarterly*, vol. 15, 1965., str. 281 – 285.
- Lintott, A. W., *Electoral Bribery in the Roman Republic*, *The Journal of Roman Studies*, vol. 80, 1990., str. 1 – 16.
- Lintott, A. W., *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford, 1999.
- MacMullen, R., *How Many Romans Voted?*, *Athenaeum*, vol. 58, 1980., str. 454 – 457.
- Magdelaine, A., *Note sur la loi curiate*, *Revue d'histoire du droit*, 1964., str. 198 – 203.
- Magdelaine, A., *Recherches sur l'imperium*, Paris, 1968.
- Millar, F., *The political character of the classical Roman Republic, 200 – 151 BC*, *The Journal of Roman Studies*, vol. 74, 1984., str. 1 – 19.
- Mommsen, T., *Römisches Staatsrecht*, Graz, 1955. /repr. izd. 1887./
- Mouritsen, H., *Plebs and Politics*, Cambridge, 2001.
- Morstein – Marx, R., *Publicity, popularity and patronage in the Commentariolum Petitionis*, *Classical Antiquity*, vol. 17, br. 2, 1988., str. 259 – 288.
- Nicolet, C., *Cicéron, Platon et le vote secret*, *Historia*, Bd. 19, H. 1, 1970., str. 39 – 66.
- Nicolet, C., *L'ordre equestre à l'époque républicaine 312 – 43 av. J. Chr.*, Paris, 1974.
- Nicolet, C., *Le métier du citoyen dans la Rome républicaine*, Paris, 1976.
- Nótári, T., *On Quintus Tullius Cicero's commentariolum petitionis*, *Acta Juridica Hungarica*, vol. 51, br. 1, 2010., str. 35 – 53.
- Nótári, T., *Izborni sistem i izborna kampanja u starom Rimu*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 2011./2012., str. 509 – 525.

- Rilinger, R., *Der Einfluß des Wahlleiters bei den römischen Konsulwahlen von 366 bis 50 v. Chr.*, München, 1976.
- Romac, A., *Rječnik rimskog prava*, Zagreb, 1975.
- Romac, A., *Rimsko zakonodavstvo i Zakonik XII ploča*, uvodna studija u: *Zakonik XII ploča*, Zagreb, 1994., str. 7 – 78.
- Ross Taylor, L., *Party Politics in the Age of Caesar*, Berkeley, 1949.
- Ross Taylor, L., *Roman Voting Assemblies, from the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar*, Ann Arbor, 1966.
- Ross Taylor, L., *The Voting Districts of the Roman Republic. The Thirty-five Urban and Rural Tribes*. With updated material by J. Linderski, Ann Arbor, 2013.
- Rotondi, G., *Leges publicae populi Romani*. Milano, 1912.
- Rouland, N., *Pouvoir politique et dependance personnelle dans l'antiquité romaine*, Bruxelles, 1979.
- Schulard, H. H., *Roman Politics 220 – 150 B.C.*, Oxford, 1973.
- Schuller, W., *Ambitus in der späten römischen Republik: Wahlbestechung oder Entscheidungshilfe?*, Jahrbuch für Europa – und Nordamerika – Studien, vol. 3, 1999., str. 185 – 197.
- Staccioli, R. A., *Le elezioni nell'antica Roma. Lotte politiche, duelli elettorali e candidati eccellenti di duemila anni fa*, Roma, 1996.
- Staveley, E. S., *Greek and Roman Voting and Elections*, London, 1972.
- Šarac, M., *Mandatum u rimskom pravu*, Split, 2011.
- Vilems, P., *Rimsko javno pravo ili Rimske političke ustanove od postanka Rima do Justinijana*, Beograd, 1898. (prev. 6. izd.)
- Vishnia, R. F., *Roman Elections in the Age of Cicero: Society, Government and Voting*, New York – London, 2012.
- Urban, R., *Wahlkampf im spätrepublikanischen Rom. Der Kampf um das Konsulat*, Geschichte Wissenschaft und Unterricht, Stuttgart, vol. 10, 1983., str. 607 – 622.
- Yakobson, A., *Petitio et largitio: popular participation in the centuriate assembly of the Late Republic*, The Journal of Roman Studies, vol. 82, 1992., str. 32 – 52.
- Yakobson, A., *Dionysius of Halicarnassus on a democratic change in the centuriate assembly*, Scripta Classica Israelica, vol. 12, 1993., str. 139 – 155.
- Yakobson, A., *Elections and Electioneering in Rome. A Study in the Political System of the Late Republic*, Stuttgart, 1999.
- Wiesman, T. P., *New Man in the Roman Senate 139 B.C. – A.D. 14*, Oxford, 1971.

Summary

Ivana Jaramaz Reskušić *

ELECTIONS IN THE REPUBLICAN ROME:
CANDIDATURE AND VOTING

Based on the analysis of legally relevant sources – albeit scarce and fragmentary (a few preserved statutes but mostly literary late Republican works) – and considering the fact that assembly elections of magistrates were held every year for almost five centuries of the Roman Republic and played the key role in forming its political and legal life, this paper tries to illuminate two essential points of the whole electoral procedure. For this purpose, some instructive comments on popular assemblies are presented, with an emphasis on the structural foundation of the centuriate as the politically most important electoral assembly.

The next part of the paper presents both the legal-social-economic assumptions necessary to realize ius honorum pretendorum, and the way the rules of lawful candidacy for any republican magistracy are determined. In this context it can be concluded that a late Republican candidate for performing the duty of the magistrate of the whole Roman people (magistratus populi Romani) could only be a fully legal Roman citizen, which means a physically healthy son of a free-born, with a property assessment befitting an eques, and who has actively served ten-year military service without a record of past offences, who is honourable, and neither a supreme priest nor a craftsman or a hired man. As far as the procedure of candidacy is concerned, the author has established that at the end of the Republic two presumptions necessary for a lawful candidacy took a more definite shape. On the one hand, the putting forward of the candidacy had to take place within a specific timeframe which began with the day of proclamation of the magistracy edict on the elections and lasted until the end of the third fair-day preceding the day determined by the edict, on which voting in popular assembly would take place. On the other hand, such declaration of the intention to run for magistracy had to be done in person before an informal assembly (contio) in Rome. In line with this, the author concludes that a lawful declaration of the candidacy (proferi legitimos) did not mean a single act, i.e. a formal registration to a magistrate authorised to administer the elections, but the candidate's personal and consecutive notification of his candidacy to an informal public assembly during trinundinum.

In the last part of her paper the author presents the course of the procedure of the elections themselves in authorised popular assemblies and also distinguishes, on the one hand, the procedural guidelines common to both centuriate and tribal assemblies, and on the

---

* Ivana Jaramaz Reskušić, Ph. D., Professor, Faculty of Law, University of Zagreb, Trg Republike Hrvatske 14, Zagreb; ivana.jaramaz.reskusic@pravo.hr;
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4005-4030

other hand specific qualities in the manner of voting which - deriving from their different foundations, order and the moment when the voting is closed - resulted in more strikingly expressed inequality of the electoral (constitutionally equal) vote of Roman citizens while electing magistrates in the centuriate assembly even after a structural rationalisation had been carried out. To be more specific, the author concludes that in contrast to the inequality of vote at the elections for lower magistrates in the tribal assembly whose membership did not depend on wealth but on belonging to a rural tribe, more precisely to a relatively scarcely populated tribe near the city of Rome, electoral victory in the race for higher magistrates in the centuriate assembly did not (even after a structural interference of the tribal element) reflect the will of the majority of Roman voters who gave it certain (even seemingly) democratic legitimacy, but the will of the aged wealthy elite which was due to political and safety reasons, disinterested in equal representation of citizens and their high voting turnout.

Key words: Roman Republic, elections of magistrates, comitia centuriata, comitia tributa, ius honorum pretendorum, voting

